

Aliaksandr HRUSHA
<https://orcid.org/0000-0003-2327-3960>
Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla
Polskiej Akademii Nauk

Przywileje i inne dokumenty ruskie wielkich książąt litewskich, służące formalnoprawnemu usankcjonowaniu nadań ziemskich (lata 80. XV – pierwsza tercja XVI w.)

Zarys treści: Celem artykułu jest formalnoprawna klasyfikacja dokumentów ruskich związanych z nadaniami ziemskimi wielkiego księcia litewskiego z okresu od lat 80. XV do pierwszej tercji XVI w., uściślenie procedury tych nadań, dookreślenie różnic formalnych między listem-zawiadomieniem a listem-potwierdzeniem.

Abstract: The article aims to conduct a formal-legal classification of Ruthenian documents related to land grants by the grand duke of Lithuania from the 1480s to the first third of the sixteenth century, clarifying the procedure of these grants, and defining the formal differences between notification and confirmation documents.

Słowa kluczowe: Wielkie Księstwo Litewskie, kancelaria, nadania ziemskie, procedura nadania, akt prawny, rodzaje i typy dokumentów, przywilej

Keywords: Grand Duchy of Lithuania, chancellery, land grants, grant procedure, legal act, types and kinds of documents, privilege

Przedmiotem moich zainteresowań są dokumenty wielkich książąt litewskich, które służyły władzy zwierzchniej do realizacji jednej z jej podstawowych funkcji, czyli wynagradzaniu poddanych za wierną służbę i motywowaniu ich do dalszej służby. W literaturze najczęściej występują one pod nazwą przywilej, „żałowanyj” list i gramota na władanie ziemią.

Od ostatniej tercji XIV w. aktywne przekazywanie majątków ziemskich, immunitetów i innych praw na rzecz kniaziów, panów, bojarów, mieszczan i przedstawicieli innych kategorii i grup ludności stało się jednym z głównych i coraz bardziej rozszerzających się kierunków polityki wewnętrznej władców Wielkiego Księstwa Litewskiego, za pomocą których, między innymi, zachowywali jedność i spójność elity oraz zarządzali jej lojalnością (w tym przypadku nie są brane pod uwagę darowizny na rzecz kościoła i cerkwi; ze względu na specyfikę tych darowizn – odmienne motywy i kwestie polityczne – wymagają one osobnego studium).

Opis problemu

Badacz podejmujący analizę omawianych dokumentów jako źródeł historycznych napotyka pewną trudność. Pomijając materiał, z którego zostały wytworzone (papier, pergamin), dostrzegalne różnice – mniejsze

lub większe – są widoczne w formularzu. Czy zatem te różnice wskazują na inne funkcje tych dokumentów i ich moc prawną? Czy może jest to wynik preferencji pisarzy, którzy sporządzali te dokumenty, a różnice te w żaden sposób nie wskazują na ich cechy formalnoprawne?

Badanie przywilejów i innych dokumentów związanych z nadaniami wielkksiążęcymi porusza zagadnienia historii prawa, dyplomatyki oraz procedur administracyjnych i prawnych. Historiografia bada problem dwukierunkowo. Kierunek historyczno-prawny został zapoczątkowany przez Michała Jasińskiego. W 1889 r. zaproponował on klasyfikację przywilejów, koncentrując badania na jednym z ich typów – „ustawnych gramotach ziemskich”¹. Wiele lat później pojawił się drugi kierunek, kładący nacisk na badanie wewnętrznej postaci dokumentu, tj. jego formularza. Wielkie zasługi w jego rozwoju mieli Konstantinas Jablonskis, Marceli Kosman, Anna Choroszkiewicz, Inna Starostina, Krzysztof Pietkiewicz i Edvardas Gudavičius. Jednak wszyscy wymienieni historycy, koncentrując się na badaniu formularza, kierowali się różnymi celami, które determinowały różnorodność wybranych przez nich tematów, zakresu zagadnień, stosowanych podejść i metod. K. Jablonskis przedstawił charakterystykę formularza dokumentów wielkksiążęcych z XV i XVI w.² W centrum uwagi M. Kosmana znalazły się dyplomy Władysława Jagiełły dla Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz dokumenty Witolda³. Prace A. Choroszkiewicz⁴ i K. Pietkiewicza⁵ były poświęcone produkcji kancelarii wielkiego księcia litewskiego Aleksandra. I. Starostina przeanalizowała formularz tzw. *Sudiebnika Kazimierza* z 1468 r.⁶ Przedmiotem badań E. Gudavičiusa stał się taki komponent formularza dokumentów Wielkiego Księstwa z końca XIV – początku XVI w. jak promulgacja⁷.

Zwróć uwagę na następujący fakt. Badanie dokumentów-nadań wielkich książąt litewskich rozwijało się i rozwija nierównomiernie. W czasie, gdy M. Jasiński zaproponował klasyfikację przywilejów, nie było poważnych osiągnięć w dziedzinie dyplomatyki. Kiedy historycy zaczęli wnikliwiej analizować wewnętrzną formę dokumentów (początek tego badania przypisują działalności K. Jablonskisa, którego praca została napisana w 1935 r., ale opublikowana dopiero w 1979 r., a także M. Kosmana), zanikło zainteresowanie historyczno-prawną stroną ich powstania i funkcjonowania. Ta nierównomierność jest jedną z przyczyn nieprzykładania przez badaczy dostatecznej wagi w szczególności do kwestii związanych ze statusem prawnym i mocą prawną dokumentów.

Nie powstał kierunek, który objąłby badaniami problematykę związaną z historią procedur prawnych i administracyjnych, realizowanych równolegle przez władze centralne i lokalne. I to mimo że poważne podstawy do jego rozwoju położył Matej Lubawski w swojej fundamentalnej pracy o podziale terytorialnym i lokalnym zarządzie Wielkiego Księstwa⁸. Istnienie tego kierunku pozwoliłoby na określenie miejsca, roli i znaczenia aktów oraz procedur prawnych i administracyjnych w tworzeniu pewnych rodzajów dokumentów.

¹ M. Âsinskij, *Ustawnye zemskie gramoty Litovsko-Russkogo gosudarstva*, Kiev 1889, s. 10–32.

² K. Jablonskis, *Lietuvos rusiškųjų aktų diplomatika*, w: tenże, *Istorija ir jos šaltiniai*, red. V. Merkys, Vilnius 1979, s. 281–296 i in.

³ M. Kosman, *Dyplomy Władysława Jagiełły dla Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Archeion”, 48, 1968, s. 45–59; tenże, *Dokumenty lacińskie wielkiego księcia Witolda*, „Archeion”, 51, 1969, s. 73–89; tenże, *Dokumenty wielkiego księcia Witolda*, St. Źródł., 16, 1971, s. 139–169.

⁴ A.L. Horoškevič, *Žalovannye gramoty Litovskoj metriki konca XV veka i ih klassifikaciâ*, w: *Istočnikovedčeskie problemy istorii narodov Pribaltiki*, red. A.K. Biron i in., Riga 1970, s. 47–74.

⁵ K. Pietkiewicz, *Dokument ruski w kancelarii litewskiej Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506)*, w: *Litwa i jej sąsiedzi od XII do XX wieku. Studia ofiarowane prof. dr. hab. J. Ochmańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. G. Błaszczuk, A. Kijas, Poznań 1994, s. 65–86; tenże, *Uwagi o dokumencie lacińskim w praktyce kancelarii litewskiej Aleksandra Jagiellończyka*, w: *Praeities pēdsakais. Skiriama prof. daktaro Z. Kiaupos 65-mečiui*, red. E. Rimža i in., Vilnius 2007, s. 119–134.

⁶ I.P. Starostina, *Sudebnik Kazimira 1468 g.*, w: *Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovaniâ, 1988–1989 gg.*, red. A.P. Novosel'cev, Moskva 1991, s. 211–218.

⁷ E. Gudavičius, *Lietuvos akto promulgacijos kelias: nuo Vytauto kancelarijos iki Lietuvos Metrikos. Mokslinė studija*, Vilnius 2006.

⁸ M.K. Lûbavskij, *Oblastnoe delenie i mestnoe upravlenie Litovsko-Russkogo gosudarstva ko vremeni izdaniâ pervogo Litovskogo statuta*, Moskva 1892.

Między innymi z tych powodów, mimo sukcesów dyplomatyki Wielkiego Księstwa Litewskiego (które jednak generalnie są bardzo skromne w porównaniu np. z dyplomatyką polską), szereg istotnych kwestii pozostaje nierozwiązanych, jak np.: jak wyglądała procedura nadania ziemi i chłopów przez wielkiego księcia litewskiego, jakie rodzaje dokumentów były używane dla ukształtowania tego nadania i jakie były osobliwości ich formularza?

Jednym z powodów postawienia sformułowanych wyżej pytań jest, kontrowersyjna moim zdaniem, opinia czołowych specjalistów w zakresie kancelarii wielkiego księcia Aleksandra. A. Choroszkiewicz i K. Pietkiewicz utożsamiają z listami-nadaniami taki rodzaj dokumentów, których adresatem inskrypcji były władze lokalne (w inskrypcji występują oni w celowniku). Jak zaznaczyła A. Choroszkiewicz: „Wszystkie te gramoty [tj. dokumenty-nadania – A.H.] mogą być adresowane albo do feudała otrzymującego jakiegokolwiek nadanie, albo do namiestnika, w którego okręgu znajduje się obiekt nadania” (tłum. A.H.)⁹.

W związku z tą kwestią K. Pietkiewicz zauważa: „Z tej kategorii do przywilejów zaliczyłem, mimo odrębnej formy, listy do namiestników zawiadamiające o wydaniu przywilejów na władanie ziemią i polecenia wydania uprzywilejowanemu majątności, bowiem istnieją świadectwa, że trafiły one do obdarowanych i na równi z właściwymi przywilejami stosowane były dla dowodzenia praw własności”¹⁰.

W pełni zgadzam się, że listy te były wydawane do rąk odbiorców dóbr¹¹ (nie zawierały jednak informacji o wydaniu przywileju) i służyły do udowodnienia prawa własności. Uważam jednak, że w tym przypadku należy koniecznie wziąć pod uwagę zasady identyfikacji i rozróżniania rodzajów dokumentów, które obowiązywały w tym czasie w Wielkim Księstwie:

- rodzaj dokumentu i odpowiednio jego nazwa (często, ale nie zawsze¹²) są determinowane przez rodzaj czynności prawnej/procedury prawnej;
- jeden rodzaj czynności prawnej/procedury prawnej tworzy jeden rodzaj dokumentu;
- różne rodzaje czynności prawnych/procedur prawnych tworzą różne rodzaje dokumentów.

Dokumenty z wymienioną inskrypcją przekazywały adresatowi pewne zawiadomienie lub polecenie, w przeciwieństwie do innych dokumentów, które takiego zawiadomienia lub polecenia nie zawierały. Mamy więc do czynienia z różnymi rodzajami czynności prawnych/procedur prawnych, a w konsekwencji z różnymi rodzajami dokumentów.

Czy chodzi jedynie o przywileje?

Głównym celem artykułu jest klasyfikacja dokumentów wielkiego księcia litewskiego służących formalnoprawnemu usankcjonowaniu nadań ziemskich. Przedmiotem badań są dokumenty ruskie. Przez długi czas dominowały one ilościowo w wielojęzycznej produkcji kancelarii władcy, co powoduje, że stanowią one szczególny obiekt zainteresowania. Badaniami objęto dokumenty pochodzące z okresu od lat 80. XV do pierwszej tercji XVI w. (umownie do 1529 r.). Stopień zachowania materiału dla tego okresu stanowi wiarygodną próbę badawczą, stanowiącą punkt odniesienia dla wcześniejszego i późniejszego okresu historii przywilejów.

⁹ A.L. Horoškevič, *Žalovannye gramoty*, s. 52.

¹⁰ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Poznań 1995, s. 38. Autor powtórzył to samo w drugim wydaniu książki: Oświęcim 2014, s. 48. Dalsze odniesienia będą odsyłały do pierwszego wydania.

¹¹ A.I. Gruša, *Krizis doveriâ? Poâvlenie i utverzdenie pravovogo dokumenta v Velikom Knâžestve Litovskom (konec XIV – pervaâ tret’ XVI v.)*, Moskwa–Sankt-Peterburg 2019, s. 421 (wyd. 1: *Dokumental’naâ pis’mennost’ Velikogo Knâžestva Litovskogo (konec XIV – pervaâ tret’ XVI v.)*, Minsk 2015).

¹² Np.: list „sudowyj” (od nazwy czynności prawnej „sud” – sąd), „kupczyj” („kupla” – kupno), „dzelczyj” („dzeł” – dział), „mienownyj” („miena” – wymiana), „darownyj” („dar”) i in. Nazwy takie, również jako nazwy własne, zachowały się w źródłach w dużej liczbie, tamże, s. 31; zob. obserwacje: M. Klovas, „*Ad perpetuam rei memoriam*”. *Privatūs dokumentai Lietuvos Didžiojoje Kunigaištystėje XIV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje*, Vilnius 2021, s. 72–74.

Niniejszy artykuł bazuje na wynikach badań przedstawionych w mojej pracy pt. *Kryzys zaufania? Powstanie i zatwierdzenie dokumentu prawnego w Wielkim Księstwie Litewskim*¹³. Według nich w okresie od lat 40. XV do pierwszej tercji XVI w. dla ukształtowania nadań ziemskich były używane dwa rodzaje dokumentów: list-zawiadomienie i list-nadanie. Głównym celem tego pierwszego było przekazywanie informacji o darowiźnie na odległość: z centrum do regionu, do władz lokalnych. Ponadto podawał on także informacje w czasie, stymulując pamięć adresata o odbiorcach i otrzymanych obiektach. Charakterystyczną cechą listów-zawiadomień z okresu od końca XV do pierwszej tercji XVI w. jest to, że nakazują one wprowadzenie odbiorcy w posiadanie. List ten miał charakter tymczasowy. Ale to właśnie na jego podstawie władca wystawiał list-nadanie, który nazywano „listem potwierdzeniowym” („лист потвержений” lub „лист потвержоный”), „listem potwierdzenia” („лист потверженья”) lub po prostu „potwierdzeniem” („потверженье”), a także „przywilejem” („привилей”). Za pomocą dokumentu o tej nazwie władca „potwierdzał” nadanie. Dane o listach-zawiadomieniach i listach-nadaniach ze wspomnianego okresu oraz warunki ich funkcjonowania pozwoliły na rozróżnienie dwóch niezależnych procedur w akcie nadania: udzielenia nadania i „potwierdzenia” nadania. „Potwierdzić” oznaczało ostatecznie zatwierdzić wcześniej wyrażoną wolę wielkiego księcia dotyczącą nadania dóbr¹⁴. Traktowałem to „potwierdzenie” jako ostateczną procedurę zatwierdzenia aktu prawnego. Jedyne te nadania, które były zapewnione przez przywilej/list „potwierdzeniowy” (dalej będę nazywał ten rodzaj dokumentu listem-potwierdzeniem), zostały uznane za „potwierdzone”.

Zidentyfikowano następujące formalne cechy listów-zawiadomień i przywilejów. Adresatem inskrypcji tych pierwszych byli urzędnicy lokalni. W ich wewnętrznej strukturze nie było promulgacji i koroboracji. Charakterystyczną właściwością formularza przywilejów/listów-potwierdzeń był brak inskrypcji, której adresatem byli wspomniani urzędnicy. Ten rodzaj dokumentów był zaopatrzony w koroborację i często w promulgację. Przywileje/listy-potwierdzenia były spisywane na pergaminie, a listy-zawiadomienia na papierze¹⁵.

Celem niniejszego tekstu jest: 1) uściślenie procedury nadania ziemskiego; 2) doprecyzowanie różnic formalnych między listem-zawiadomieniem i listem-potwierdzeniem; 3) ustalenie semantyki formuł o „potwierdzeniu”; 4) wyróżnienie typów listów-potwierdzeń, które nosiły nazwę „przywileju”; 5) określenie innych typów listów-potwierdzeń; 6) wyodrębnienie innych rodzajów dokumentów wykorzystywanych w ukształtowaniu nadań wielkksiążęcych.

Analizie zostanie poddana grupa dokumentów, które były wystawiane dla ich najaktywniejszych odbiorców: kniazów, panów i bojarów. Grupa ta stanowiła swoisty wzorzec dla podobnych dokumentów otrzymywanych przez inne kategorie i grupy ludności: mieszczan, sług itp.

Głównym źródłem będą materiały ksiąg Metryki Wielkiego Księstwa Litewskiego, których zapisy są pełnymi lub prawie pełnymi kopiami dokumentów wychodzących z kancelarii wielkksiążęcej.

Kilka słów o terminach. Będę trzymał się historycznej terminologii dokumentów. Wśród tych pojęć jest „list”. Była to nazwa każdego dokumentu prawnego, który coś ustanawiał, potwierdzał, zawiadamiał itp.¹⁶ Jeśli chodzi o „list-zawiadomienie”, to jest to nazwa robocza jednego z rodzajów dokumentów, który w źródłach nie miał jednej określonej nazwy. W przyszłości dokładne zbadanie tego rodzaju dokumentu pozwoli, być może, na nadanie mu bardziej odpowiedniej nazwy naukowej.

Listy-zawiadomienia i listy-potwierdzenia

W dużym zbiorze dokumentów odnotowujących nadania ziem i chłopów przez władcę można wyróżnić kilka grup w zależności od tego, jaka była w nich wyrażona wola władcy bądź jaką miały formę wewnętrzną.

¹³ A.I. Gruša, *Kryzys doveriâ?*

¹⁴ Tamże, s. 192.

¹⁵ Tamże, s. 185–200.

¹⁶ *Historyчны слоўнік біларускай мовы*, t. 17: *Liesničij – Miestskij*, red. A.M. Bulyki, Minsk 1998, s. 50–64.

Najliczniejsze są dwie grupy. Dokumenty pierwszej grupy – oznaczę ją umownie literą A, zgodnie z ich inskrypcją adresowane były do urzędników lokalnych (głównie namiestników-dzierżawców, starostów i wojewodów). Dokumenty te, w imieniu hospodara, informowały o prośbie poddanego o nadanie majątku w okręgu terytorialno-administracyjnym, który podlegał władzy tego urzędnika, oraz o decyzji monarchy w sprawie nadania.

Trzeba podkreślić, że hospodar zawsze informował o decyzji **w czasie przeszłym, tak jak o fakcie, który miał miejsce**. Zgodnie z listami-zawiadomieniami, **już nadał** jakąś własność. Jest to zgodne z opisem tych listów znanych z ksiąg Metryki Wielkiego Księstwa Litewskiego¹⁷.

Dokumenty z grupy A zawierały krótki opis majątku (jeśli został on wcześniej wybrany przez odbiorcę); polecenie wprowadzenia („wвязать”; dosł. *wwiązać*; w znaczeniu: przekazanie na własność, oddanie na własność) odbiorcy w posiadanie¹⁸ (rzadziej powiadomienie o wprowadzeniu przez osobę trzecią¹⁹), wybrania („обыскати”; *wyszukać*, „обрати”; *wybrać*) majątności (jeśli odbiorca polegał na wyborze majątku przez władze danego regionu), wybrania majątku i wprowadzenie do niego²⁰.

Za pomocą dokumentów z grupy A władca mógł przypomnieć adresatom o ich petycjach i wynikach sprawdzenia majątku (rzadziej o wynikach sprawdzenia majątku przez innych urzędników)²¹, o petycjach innych osób²²; mógł także zarządzić sprawdzenie majątku (jeśli został on wcześniej wybrany przez odbiorcę) i przesłanie informacji o wynikach tego sprawdzenia i wprowadzenia w posiadanie, o wynikach poszukiwania majątku i wprowadzenia do niego (jeśli odbiorca oczekiwał majątku wybranego przez władze)²³.

¹⁷ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7 (1506–1539). Užrašymų knyga 7*, oprac. I. Ilarienė, L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius 2011 [dalej: LM. Kn. 7], nr 324.1, s. 548 (1512 r.); nr 324.2, s. 548 ((1512 r.).

¹⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 4 (1479–1491). Užrašymų knyga 4*, oprac. L. Anužytė, Vilnius 2004 [dalej: LM. Kn. 4], nr 92, s. 121 (1486 r.); nr 106, s. 129 (1488 r.); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5*, oprac. A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius, Vilnius 2012 [dalej: LM. Kn. 5], nr 32, s. 31 (1494 r.); nr 73, s. 67 (1495 r.); nr 136, s. 93 (1496 r.); nr 177, s. 111 (1498 r.); nr 236, s. 147 (1500 r.); nr 264, s. 170 (1503 r.); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6*, oprac. A. Baliulis, Vilnius 2007 [dalej: LM. Kn. 6], nr 100, s. 107 (1495 r.); nr 192, s. 144 (1496 r.); nr 250, s. 171 (1498 r.); nr 358, s. 230 (1501 r.); nr 366, s. 234 (1500 r.); nr 464, s. 274 (1502 r.); nr 492, s. 289 (1503 r.); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga 8*, oprac. A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius, Vilnius 1995 [dalej: LM. Kn. 8], nr 172, s. 173 (1506 r.); nr 199, s. 194 (1507 r.); nr 201, s. 195 (1507 r.); nr 303, s. 251 (1508 r.); nr 308, s. 253 (1508 r.); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518). Užrašymų knyga 9*, oprac. K. Pietkiewicz, Vilnius 2002 [dalej: LM. Kn. 9], nr 25, s. 91 (1512 r.); nr 28, s. 92 (1512 r.); nr 38, s. 97 (1512 r.); nr 81, s. 113 (1511 r.); nr 89, s. 119 (1513 r.); nr 341, s. 227 (1514 r.); nr 547, s. 303 (1516 r.); nr 609, s. 336 (1517 r.); nr 644, s. 352 (1516 r.); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12*, oprac. D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius 2001 [dalej: LM. Kn. 12], nr 2, s. 120 (1522 r.); nr 5, s. 121 (1522 r.); nr 292, s. 279 (1524 r.); nr 334, s. 299 (1524 r.); nr 554, s. 429 (1525 r.); nr 563, s. 436 (1526 r.); nr 650, s. 498 (1527 r.) i in.

¹⁹ LM. Kn. 5, nr 178, s. 112 (1498 r.); nr 179, s. 112 (1498 r.); nr 193, s. 119 (1499 r.); LM. Kn. 6, nr 12, s. 59 (1505 r.); nr 108, s. 110 (1495 r.); nr 510, s. 300 (1503 r.); nr 512, s. 301 (1503 r.); nr 545, s. 322 (1506 r.); LM. Kn. 8, nr 179, s. 176 (1507 r.); nr 302, s. 251 (1508 r.); nr 312, s. 255 (1508 r.); LM. Kn. 9, nr 18, s. 86 (1511 r.); nr 557, s. 308 (1516 r.); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 11 (1518–1523). Įrašų knyga 11*, oprac. A. Dubonis, Vilnius 1997 [dalej: LM. Kn. 11], nr 60, s. 78 (1519 r.) i in.

²⁰ LM. Kn. 9, nr 175, s. 155 (1514 r.); nr 447, s. 263 (1515 r.); nr 600, s. 331 (1517 r.); LM. Kn. 12, nr 134, s. 195 (1522 r.); nr 136, s. 196 (1522 r.); nr 279, s. 274 (1524 r.); nr 300, s. 283 (1524 r.); nr 317, s. 291 (1524 r.); nr 377, s. 319 (1524 r.); nr 650, s. 498 (1527 r.) i in.

²¹ LM. Kn. 5, nr 15, s. 45 (1494 r.); nr 136, s. 93 (1496 r.); nr 189, s. 117 (1499 r.); LM. Kn. 6, nr 22, s. 65 (1506 r.); nr 94, s. 105 (1494 r.); nr 117, s. 113 (1495 r.); nr 152, s. 127–128 (1496 r.); nr 358, s. 230 (1501 r.); nr 480, s. 283 (1502 r.); nr 492, s. 289 (1503 r.); LM. Kn. 8, nr 226, s. 205 (1507 r.); nr 308, s. 253 (1508 r.); nr 437, s. 324 (1509 r.); nr 467, s. 341–342 (1510 r.); nr 514, s. 371 (1510 r.); LM. Kn. 9, nr 25, s. 91 (1512 r.); nr 81, s. 113 (1511 r.); nr 285, s. 204 (1514 r.); nr 394, s. 244 (1511 r.); nr 609, s. 336 (1517 r.); nr 644, s. 352 (1516 r.); LM. Kn. 12, nr 45, s. 145 (1522 r.); nr 161, s. 209 (1523 r.); nr 301, s. 283 (1524 r.); nr 563, s. 436 (1526 r.); nr 629, s. 482 (1527 r.) i in.

²² LM. Kn. 9, nr 121, s. 132 (1513 r.); nr 138, s. 138 (1514 r.); nr 174, s. 155 (1514 r.); nr 175, s. 155 (1514 r.); nr 266, s. 198 (1512 r.); LM. Kn. 12, nr 67, s. 158 (1522 r.); nr 161, s. 209 (1523 r.); nr 296, s. 281 (1524 r.) i in.

²³ LM. Kn. 5, nr 24, s. 48 (1494 r.); nr 32, s. 51 (1494 r.); nr 50, s. 58 (1494 r.); nr 54, s. 59 (1495 r.); nr 93, s. 76 (1495 r.); LM. Kn. 9, nr 56, s. 103 (1511 r.); nr 96, s. 121 (1512 r.); nr 402, s. 249 (1513 r.); nr 419, s. 254 (1514 r.); nr 600, s. 331 (1517 r.); LM. Kn. 12, nr 33, s. 139 (1522 r.); nr 115, s. 183 (1522 r.); nr 122, s. 187 (1522 r.); nr 133, s. 182 (1522 r.); nr 420, s. 344–345 (1524 r.); nr 629, s. 482 (1527 r.) i in.

Oto przykład takiego dokumentu:

<p>Самъ Александръ. Писару нашому, тивуну жижморьскому Янушку.</p> <p>Просил в нас пан Миколаи Радивиловичъ, воевода виленъский, канцлеръ нашъ, в Жижморьской волости десяти чоловеков къ своему дворцу на Вельи на имя Мицуса Кголминовича а Сиртовъта Петровича, а Лаврина Станевича, а Юря Жоковича, а Юшъка Татариневича, а Римовида Жидивиловича, а Невра Биркгеловича, а Мацуса и брата его, а Будъка Миколаевича, а Янъка Милевича.</p> <p>И мы тые люди десят ч(о)л(о)в(е)ковъ дали ему зъ их землями, со всим по тому, какъ намъ служили.</p> <p>И ты бы в тые люди его увезал.</p> <p>Писан в Пуни, октябрь 14 день, индиктъ 13.</p> <p>Прав(ил) м(а)р(шалок) Гр(игорий) Стан(иславович) Остик(ович)²⁴.</p>	<p>Sam Aleksander. Do pisarza naszego, ciwuma żyzmorskiego Januszka.</p> <p>Prosił nas pan Mikołaj Radziwiłłowicz, wojewoda wileński, kanclerz nasz, o [nadanie] dziesięciu ludzi w powiecie żyzmorskim do jego dworca nad Wilią, mianowicie Micusa Golminowicza a Sirtowta Pietrowicza, a Ławryna Staniewicza, a Juria Żokowicza, a Juszka Tatarinowicza, a Rimowida Żidiwiłowicza, a Niewra Birgiełowicza, a Macusa i brata jego, a Budka Mikołajewicza, a Janka Milewicza.</p> <p>I my tych dziesięciu ludzi daliśmy jemu z ich ziemiami, ze wszystkim wedle tego, jak nam służyli.</p> <p>I abyś ty w tych ludzi go wwiązał.</p> <p>Pisany w Puni, październik 14 dzień, indykt 13.</p> <p>Pra(wił) m(a)r(szałek) Hr(ihorij) Stan(isławowicz) Ostik(owicz).</p>
--	---

Jeszcze liczniejszą grupę tworzyły inne dokumenty, w których odnotowywano nadania ziem i chłopów. Tej grupie dokumentów przypiszę numer *B*.

Różnicując dokumenty z obu grup, kierowałem się informacjami o składnikach komponentów ich formularza. Dokumenty grupy *B* nie miały inskrypcji, których adresatem były władze lokalne. Opatrzone były jednak w koroborację i często w promulgację²⁵.

Udało się dostrzec dwie prawidłowości. Po pierwsze w wielu przypadkach to samo nadanie jest wymienione w dokumentach grup *A* i *B*. Obserwuje się następującą sekwencję: najpierw powstały dokumenty grupy *A*, a następnie dokumenty grupy *B*²⁶. Ich wystawienie dzielił pewien dystans czasowy: z reguły od kilku tygodni do kilku lat²⁷. Po drugie dokumenty z grupy *B* często informują o przekazaniu majątku w przeszłości i o jakimś „первом листе” („pierwszym dokumencie”), „листе, первой данине” („dokumencie, pierwszym nadaniu”) na rzecz tego majątku, co zostaje potwierdzone dokumentem z grupy *B*²⁸. O jakich majątkach i dokumentach tu mowa?

²⁴ LM. Kn. 6, nr 96, s. 105–106 (1494 r.).

²⁵ A.I. Gruša, *Krizis doveriâ?*, s. 197.

²⁶ Tamże, s. 196–197.

²⁷ LM. Kn. 6, nr 105, s. 109 (27 IV 1495) i nr 291, s. 191–192 (12 III 1499); tamże, nr 140, s. 122–123 (11 II 1496) i nr 141, s. 123 (2 III 1496); LM. Kn. 8, nr 178, s. 175 (30 XII 1508) i nr 546, s. 392–393 (22 XII 1510); tamże, nr 308, s. 252–253 (14 IV 1508) i nr 346, s. 272–273 (21 VII 1508); LM. Kn. 9, nr 353, s. 230 (30 V 1514) i nr 218, s. 180 (26 I 1516); tamże, nr 418, s. 254 (22 VII 1514) i nr 462, s. 268 (24 IX 1515); tamże, nr 300, s. 208–209 (1516 r.) i nr 681, s. 367 (11 IX 1517); LM. Kn. 12, nr 3, s. 120 (25 VII 1522) i nr 182, s. 220–221 (12 V 1523); tamże, nr 33, s. 139 (17 VIII 1522) i nr 538, s. 420 (1525 r., bez podania miesiąca i dnia wystawienia); tamże, nr 134, s. 195 (22 XII 1522) i nr 393, s. 328–329 (24 IX 1524); tamże, nr 138, s. 197 (23 XII 1522) i nr 307, s. 286–287 (5 III 1523); tamże, nr 189, s. 224 (23 V 1523) i nr 533, s. 417–418 (22 IX 1525); tamże, nr 420, s. 344–345 (29 X 1524) i nr 653, s. 499–500 (8 VIII 1527); tamże, nr 547, s. 426 (9 X 1525) i nr 574, s. 442–443 (7 IV 1526); *Akty, otmosâšiesâ k istorii Zapadnoj Rossii*, t. 2: *18-â i 32-â knigi zapisej Litovskoj metriki: Metrika korolevy Bony*, oprac. D.I. Alekseeva, A.E. Belikov, A.A. Bondarenko, A. Petkevič, K. Petkevič, O.I. Horuženko, M.V. Šumilin, red. S.M. Kaštanov, Moskva 2018, nr 1-119, s. 187 (18 IX 1525); nr 1-122, s. 188 (6 X 1527) i nr 1-124, s. 189–190 (10 VI 1528) i in.

²⁸ A.I. Gruša, *Krizis doveriâ?*, s. 190–191.

Moim zdaniem dokumenty obu grup stanowiły część złożonej, wieloetapowej procedury nadania ziemskiego. Za pomocą dokumentów grupy A panujący informował władze lokalne o nadaniu, często jednocześnie nakazując tym władzom wprowadzić odbiorcę w posiadanie. Poprzez dokumenty grupy B wielki książę „potwierdzał” nadanie. Władze lokalne były aktywnie zaangażowane w tę procedurę. Interweniowały one u wielkiego księcia w sprawie odbiorcy, sprawdzały nadane dobra, wybierały je, wprowadzały w posiadanie i informowały hospodara o wynikach sprawdzania dóbr, poszukiwania ich i wprowadzania w nich odbiorcy. Procedura ta funkcjonowała co najmniej od pierwszych dziesięcioleci panowania wielkiego księcia Kazimierza²⁹.

Dokumenty grupy A nie miały w źródłach jednej określonej nazwy. Występują jako „листы-данины” („dokumenty-nadania”)³⁰, czasami „листы увяжчие” („dokumenty wwiązujące”)³¹ (jednak systematycznie tak nazywa się także inny rodzaj dokumentów³²). W literaturze używa się następujących określeń: mandaty³³, dokumenty nakazujące („указные листы”)³⁴, „listy do namiestników”³⁵, „listy-adresaci” i inskrypcje³⁶.

Za najbardziej odpowiednią nazwę uznaję „listy-zawiadomienia”. Uważam, że ich główną funkcją było zawiadamianie władz lokalnych o nadaniu dokonany przez wielkiego księcia, tj. o poważnych zmianach w okręgach podlegających tym władzom, których konsekwencją było znaczne wyłączenie spod władzy i z dóbr hospodara oraz pojawienie się nowego podmiotu majątku, powiązanego z władzą innymi relacjami. Wszystkie inne funkcje, np. wymiana informacji o przekazanym majątku, polecenie wprowadzenia odbiorcy w posiadanie, miały charakter dodatkowy. Notabene polecenie wprowadzenia nie było jedynym zawartym nakazem w tego rodzaju dokumencie. Zdarzało się, że hospodar pisał: „и ты бы о томъ ведаль” („abyś to przyjął do wiadomości”)³⁷, nakazywał m.in. „поступить ся” („odstąpić/zrzec się”) posiadłości i „не вступать ся” („nie wkaczać/nie wtrącać się”) w nią³⁸. Nie mogę nazwać ich rozkazami, a co za tym idzie zaliczyć ich do mandatów, gdyż dokumenty te mogły nie zawierać żadnego rozkazu³⁹.

Informacje zawarte w listach-potwierdzeniach

Dokumenty z grupy B były następująco określane w źródłach: „привиле”/„привилей” (przywilej), list „потверженный” lub „потвержонный” (list potwierdzeniowy), listy „потверженья” (listy potwierdzenia) bądź po prostu „потверженья” (potwierdzenia). Występuje także nazwa „потверженный привилей” (potwierdzony przywilej)⁴⁰. W świetle zasad tworzenia nazw dokumentów ruskich pochodzą one od nazwy aktu prawnego/procedury prawnej⁴¹: dokumenty te potwierdzały („потвержали”) coś.

²⁹ Tamże, s. 188–200, 273–285.

³⁰ Tamże, s. 192.

³¹ Tamże, s. 186, 277.

³² Tamże, s. 278.

³³ K. Jablonskis, *Lietuvos rusiškių aktų diplomatika*, s. 285.

³⁴ V.S. Menžinskij, *Dokumental'nyj sostav knig zapisej Litovskoj metriki*, w: *Lietuvos Metrika. 1988 metų tyrinėjimai*, red. E. Banionis, Z. Kāupa, Vilnius 1992, s. 54–56.

³⁵ K. Pietkiewicz, *Dokument ruski*, s. 79; tenże, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka*, s. 38.

³⁶ S. Lazutka, I. Valikonytė, G. Kirkienė, J. Karpavicienė, *Ivadas*, w: *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylą knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, oprac. S. Lazutka i in., red. S. Lazutka i in., Vilnius 1997, s. LXXXV.

³⁷ Np.: *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524–1529). Užrašymų knyga 14*, oprac. L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius 2008 [dalej: LM. Kn. 14], nr 889, s. 384 (1527 r.).

³⁸ Np.: LM. Kn. 8, nr 330, s. 266 (1508 r.); LM. Kn. 14, nr 890, s. 384 (1527 r.).

³⁹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 3 (1440–1498). Užrašymų knyga 3*, oprac. L. Anužytė, A. Baliulis, Vilnius 1998 [dalej: LM. Kn. 3], nr 12, s. 72 (1492 r.); LM. Kn. 4, nr 73, s. 114 (1482 r.); nr 74, s. 115 (1482 r.); nr 93, s. 122 (1486 r.); nr 94, s. 122 (1486 r.); nr 121, s. 135 (1488 r.); LM. Kn. 5, nr 4, s. 40 (1492 r.); nr 15, s. 45 (1494 r.); nr 24, s. 48 (1494 r.); nr 44, s. 56 (1494 r.); nr 156, s. 102 (1482 r.); nr 184, s. 114 (1498 r.); nr 189, s. 117 (1499 r.); LM. Kn. 6, nr 115, s. 113 (1495 r.); nr 124, s. 115 (1495 r.); nr 144, s. 124 (1496 r.); nr 152, s. 127–128 (1496 r.); nr 217, s. 154 (1496 r.); LM. Kn. 8, nr 217, s. 200 (1507 r.); nr 355, s. 277 (1508 r.); nr 376, s. 286 (1508 r.) i in.

⁴⁰ LM. Kn. 6, nr 483, s. 285 (1502 r.).

⁴¹ Zob. przyp. 12.

Doszedłem do wniosku, że ich celem było „potwierdzenie” uzyskanych dóbr. Pojęcie „potwierdzić”, jak sądziłem, oznaczało ostateczne zatwierdzenie wcześniej wyrażonej przez wielkiego księcia woli nadania majątku⁴². Choć uznaję, że wniosek ten pozwolił mi zrobić krok naprzód w zrozumieniu procedury nadania, zdaję sobie sprawę, że nie jest on wystarczający do pełnego wyjaśnienia pojęć „potwierdzić” i „potwierdzenie”. W szczególności nasuwa się pytanie: co należy rozumieć pod pojęciem ostatecznego zatwierdzenia przez wielkiego księcia jego wcześniej wyrażonej woli?

Uzyskanie odpowiedzi na to pytanie wymaga zidentyfikowania dodatkowych znaczących różnic między listami-zawiadomieniami i listami-potwierdzeniami. I takie różnice istnieją. Dokumenty te odróżnia to, że listy-potwierdzenia **wyraźnie określały status prawny nadania i odbiorcy nadania. Odbывало się to poprzez pełne i szczegółowe przedstawienie informacji, które dotyczyły następujących kwestii: 1) obdarowani i spadkobiercy; 2) terminy nadania; 3) składniki majątku; 4) prawa do dysponowania.**

Listy-zawiadomienia bardzo rzadko zawierały takie dane⁴³. Z reguły informacje o składnikach majątku i warunkach nadania były niejasne: gospodar nadawał obdarowanemu posiadłość ze wszystkim, co od dawna „слушало”, „слуhalo” („służyło”) lub „прислуhalo” („do niej przynależało”) ⁴⁴, jak od dawna „в собе мели” („się w sobie miało”) ⁴⁵, ze wszystkim, co było dzierżone na rzecz gospodarza ⁴⁶, należało do zamku lub dworu władcy ⁴⁷, jak znajdowało się w posiadaniu poprzedników obdarowanego ⁴⁸ itp. Często w ogóle nie było informacji o składnikach majątku i warunkach nadania ⁴⁹.

Dla listów-potwierdzeń normą było określenie osób obdarowanych i ich spadkobierców, terminów nadania, składników majątku i praw do dysponowania. Zawarte informacje w tym rodzaju dokumentów były konkretne, szczegółowe i pełne.

Dane o obdarowanych i spadkobiercach z formułami nadania samemu obdarowanemu, jego żonie, dzieciom i przyszłym potomkom i ich spadkobiercom, a także krewnym, wyglądały tak: „ему самому и его жоне, и их детемъ и напотомъ будучымъ их щадкомъ” („jemu samemu i jego żonie, i ich dzieciom i przyszłym potomkom”) ⁵⁰; „ему самому и его жоне, и их детемъ и напотомъ будучымъ их щадкомъ”

⁴² A.I. Gruša, *Krizis doveriâ?*, s. 192.

⁴³ LM. Kn. 3, nr 33, s. 83 (1494 r.); LM. Kn. 4, nr 106, s. 129 (1488 r.); LM. Kn. 5, nr 117, s. 86 (1496 r.); LM. Kn. 6, nr 100, s. 107 (1495 r.); nr 108, s. 110 (1495 r.); nr 115, s. 113 (1495 r.); nr 123, s. 115 (1495 r.); nr 250, s. 171 (1498 r.); nr 492, s. 289 (1503 r.); LM. Kn. 8, nr 342, s. 271 (1508 r.); LM. Kn. 9, nr 16, s. 85 (1511 r.); nr 22, s. 89 (1511 r.); nr 191, s. 163 (1511 r.); nr 197, s. 167 (1511 r.); nr 285, s. 204 (1514 r.) i in.

⁴⁴ LM. Kn. 3, nr 12, s. 72 (1492 r.); LM. Kn. 5, nr 73, s. 67 (1495 r.); nr 189, s. 117 (1499 r.); LM. Kn. 6, nr 94, s. 105 (1494 r.); nr 108, s. 110 (1495 r.); nr 115, s. 113 (1495 r.); nr 358, s. 230 (1501 r.); nr 480, s. 283 (1502 r.); LM. Kn. 8, nr 178, s. 175 (1506 r.); nr 185, s. 184 (1507 r.); nr 199, s. 193–194 (1507 r.); nr 207, s. 197 (1507 r.); nr 256, s. 221 (1507 r.); nr 469, s. 343 (1510 r.); LM. Kn. 9, nr 25, s. 91 (1512 r.); nr 198, s. 167 (1511 r.); nr 280, s. 203 (1514 r.) i in.

⁴⁵ LM. Kn. 12, nr 2, s. 120 (1522 r.); zob. też LM. Kn. 9, nr 89, s. 119 (1513 r.); nr 105, s. 125 (1512 r.); nr 121, s. 132 (1513 r.); nr 174, s. 155 (1514 r.); nr 266, s. 199 (1512 r.); nr 603, s. 334 (1517 r.); nr 644, s. 352 (1516 r.); LM. Kn. 12, nr 3, s. 120 (1522 r.); nr 38, s. 141 (1522 r.); nr 45, s. 145 (1522 r.); nr 68, s. 159 (1522 r.); nr 91, s. 171 (1522 r.); nr 115, s. 183 (1522 r.) i in.

⁴⁶ LM. Kn. 8, nr 269, s. 226 (1507 r.); nr 303, s. 251 (1508 r.); LM. Kn. 9, nr 281, s. 203 (1514 r.) i in.

⁴⁷ LM. Kn. 6, nr 480, s. 283 (1502 r.); LM. Kn. 8, nr 334, s. 268 (1508 r.); nr 467, s. 342 (1510 r.); LM. Kn. 9, nr 603, s. 334 (1517 r.); nr 644, s. 352 (1516 r.); LM. Kn. 12, nr 129, s. 193 (1522 r.) i in.

⁴⁸ LM. Kn. 4, nr 74, s. 115 (1482 r.); LM. Kn. 6, nr 105, s. 109 (1495 r.); nr 117, s. 113 (1495 r.); nr 140, s. 122 (1496 r.); LM. Kn. 8, nr 302, s. 251 (1508 r.); nr 304, s. 251 (1508 r.); nr 330, s. 266 (1508 r.); nr 376, s. 286 (1508 r.); LM. Kn. 9, nr 476, s. 275 (1513 r.) i in.

⁴⁹ LM. Kn. 5, nr 15, s. 45 (1494 r.); nr 24, s. 48 (1494 r.); nr 32, s. 51 (1494 r.); nr 44, s. 56 (1494 r.); nr 54, s. 59 (1495 r.); nr 90, s. 75 (1495 r.); nr 93, s. 76 (1495 r.); nr 177, s. 111 (1498 r.); LM. Kn. 6, nr 125, s. 116 (1495 r.); nr 152, s. 128 (1496 r.); nr 468, s. 277 (1502 r.); nr 470, s. 278 (1502 r.); LM. Kn. 8, nr 531, s. 386 (1510 r.); nr 532, s. 386 (1510 r.); nr 533, s. 386 (1510 r.); nr 534, s. 387 (1510 r.); nr 536, s. 387 (1510 r.); nr 538, s. 388 (1510 r.); LM. Kn. 9, nr 18, s. 86 (1511 r.); nr 30, s. 93 (1512 r.); nr 42, s. 99 (1512 r.); nr 547, s. 303 (1516 r.); nr 626, s. 344 (1516 r.) i in.

⁵⁰ LM. Kn. 12, nr 7, s. 122 (1522 r.); zob. też LM. Kn. 5, nr 196, s. 120 (1499 r.); nr 201, s. 123 (1499 r.); nr 203, s. 125 (1499 r.); nr 229, s. 142 (1500 r.); nr 231, s. 144 (1500 r.); nr 234, s. 146 (1500 r.); nr 552, s. 369 (1503 r.); AGAD, Dok. perg., nr 7423; LM. Kn. 6, nr 13, s. 60 (1505 r.); nr 14, s. 61 (1505 r.); nr 24, s. 66 (1506 r.); nr 332, s. 216 (1499 r.); nr 344, s. 224 (1499 r.); nr 359, s. 230 (1501 r.); nr 475, s. 280 (1502 r.); nr 531, s. 313 (1505 r.); LM. Kn. 8, nr 236, s. 211

и ближнимъ” („jemu samemu i jego żonie, i ich dzieciom i przyszłym potomkom, i krewnym”)⁵¹; „ei самой и ее детемъ, и напотомъ будучимъ их щадкомъ и ближнимъ” („jej samej i jej dzieciom, i ich przyszłym potomkom i krewnym”)⁵²; „ему самому и его детемъ, и потомъ будучимъ щадкомъ ихъ” („jemu samemu i jego dzieciom, i ich przyszłym potomkom”)⁵³ i in.

Nadania określano jako dziedziczne, wieczyste, na wieki wieków, nienaruszalne, na wieczność, itp.: „у вотчину вечно” („jako ojcowiznę wieczyste”), „у вотчину вечно на веки вечныи” („jako ojcowiznę wieczyste na wieki wieków”)⁵⁴; „вечно” („wieczyste”), „вечно и непорушно” („wieczyste i nienaruszalne”), „вечно и навеки непорушно” („wieczyste i na wieki nienaruszalne”), „вечно, навеки веком” („wieczyste, на wieki wieków”), „на вечность и навеки непорушно” („na wieczność i na wieki nienaruszalne”), „вечно и на веки веков непорушно” („wieczyste i на wieki wieków nienaruszalne”)⁵⁵; „до дву животовъ” („do dwóch żywotów”)⁵⁶ i in.

Składniki majątku (tj. tzw. formuły pertynencyjne) zapisywano następująco: „со всими земьями тых людеи и земля пустовских пашьными и бортьными, и с сеножатми, и зъ гаи и лесы, и дубровами, и з ловы зверынными и пташыми, и с озеры, и з реками, и з речками, и ставы, и з млыны и их вымелки, и с службами и въходы всими тых людеи и земля, и з даньми грошовыми и медовыми, и бобровыми, и куничными, и з дякълы оржаными и овсяными, и со всими иными платы и доходы, и пожитки тых людеи и земля, которым колве именем могут названы або менены быти, и со всимъ с тымъ, какъ ся тьи люди и земля [...] здавъна и н(и)не сами в собе и в границах своих мають [...]” („ze wszystkimi ziemiami tych ludzi i innymi niewykorzystywanymi ziemiami rolnymi i bartnymi, i z łąkami, i z gajami i lasami, i lasami dębowymi, i z łowiskami zwierząt i ptaków, i z jeziorami, i z rzekami, i ze strumieniami, i stawami, i z młynami i ich opłatami za przemiał, i ze świadczeniami i prawem wstępu wszystkich tych ludzi i z tych ziem, i z daninami groszowymi i miodowymi, i bobrowymi, i kunowymi, i z działkami żytnimi i owsianymi, i ze wszystkimi innymi opłatami i dochodami, i z pożytkami tych ludzi i ziem, które można nazwać lub wymienić jakakolwiek nazwą, i z tym wszystkim, co ci ludzie i ziemie [...] dawno temu i obecnie w sobie i w swoich granicach mają”)⁵⁷ i in.

(1507 r.); nr 311, s. 255 (1508 r.); nr 324, s. 263 (1508 r.); nr 429, s. 320 (1509 r.); nr 468, s. 342 (1510 r.); nr 494, s. 357 (1510 r.); nr 495, s. 358 (1510 r.); nr 606, s. 443 (1511 r.); LM. Kn. 9, nr 4, s. 75 (1511 r.); nr 35, s. 95 (1512 r.); nr 125, s. 133 (1513 r.); nr 137, s. 137 (1514 r.); nr 549, s. 304 (1516 r.); nr 613, s. 338 (1517 r.); nr 661, s. 359 (1517 r.); nr 673, s. 365 (1517 r.); nr 693, s. 373 (1517 r.); LM. Kn. 12, nr 9, s. 123 (1522 r.); nr 10, s. 124 (1522 r.); nr 160, s. 208 (1523 r.); nr 295, s. 280 (1524 r.); nr 478, s. 381 (1525 r.); nr 567, s. 438 (1526 r.); nr 574, s. 443 (1526 r.); nr 639, s. 490 (1527 r.); nr 667, s. 511 (1528 r.); nr 676, s. 519 (1528 r.); nr 688, s. 527 (1528 r.) i in.

⁵¹ LM. Kn. 12, nr 110, s. 181 (1522 r.); zob. też LM. Kn. 5, nr 197, s. 121 (1499 r.); nr 265, s. 171 (1503 r.); nr 560, s. 375 (1504 r.); nr 565, s. 382 (1506 r.); nr 568, s. 384 (1506 r.); LM. Kn. 6, nr 163, s. 132 (1496 r.); nr 439, s. 262 (1501 r.); nr 502, s. 295 (1503 r.); nr 527, s. 310 (1505 r.); nr 538, s. 319 (1506 r.); LM. Kn. 8, nr 223, s. 204 (1507 r.); nr 284, s. 237 (1507 r.); nr 318, s. 259 (1508 r.); nr 335, s. 269 (1508 r.); nr 449, s. 331 (1509 r.); LM. Kn. 9, nr 205, s. 171 (1516 r.); nr 567, s. 315 (1516 r.); LM. Kn. 12, nr 121, s. 187 (1522 r.); nr 383, s. 323 (1524 r.); nr 466, s. 373 (1525 r.); nr 497, s. 395 (1525 r.); nr 595, s. 455 (1526 r.); nr 597, s. 457 (1526 r.) i in.

⁵² Nr.: LM. Kn. 12, nr 599, s. 461 (1526 r.).

⁵³ Nr.: LM. Kn. 12, nr 670, s. 514 (1528 r.); zob. też LM. Kn. 8, nr 170, s. 172 (1506 r.).

⁵⁴ Nr.: LM. Kn. 5, nr 223, s. 138 (1499 r.); nr 224, s. 139 (1499 r.).

⁵⁵ LM. Kn. 5, nr 197, s. 121 (1499 r.); nr 234, s. 146 (1500 r.); nr 238, s. 149 (1500 r.); nr 252, s. 160 (1503 r.); nr 560, s. 375 (1504 r.); nr 565, s. 382 (1506 r.); LM. Kn. 6, nr 339, s. 220 (1499 r.); nr 359, s. 230 (1501 r.); nr 444, s. 264 (1501 r.); nr 475, s. 280 (1502 r.); nr 502, s. 295 (1503 r.); nr 527, s. 310 (1505 r.); nr 531, s. 313 (1505 r.); LM. Kn. 8, nr 170, s. 172 (1506 r.); nr 222, s. 203 (1507 r.); nr 235, s. 210 (1507 r.); nr 324, s. 263 (1508 r.); nr 442, s. 326 (1509 r.); nr 468, s. 342 (1510 r.); nr 486, s. 353 (1510 r.); nr 606, s. 443 (1511 r.); nr 607, s. 444 (1511 r.); LM. Kn. 9, nr 4, s. 75 (1511 r.); nr 35, s. 95 (1512 r.); nr 137, s. 137 (1514 r.); nr 139, s. 138 (1514 r.); nr 330, s. 222 (1513 r.); nr 579, s. 320 (1516 r.); nr 613, s. 338 (1517 r.); nr 661, s. 359 (1517 r.); LM. Kn. 12, nr 7, s. 122 (1522 r.); nr 160, s. 208 (1523 r.); nr 295, s. 280 (1524 r.); nr 466, s. 373 (1525 r.); nr 567, s. 438 (1526 r.); nr 644, s. 494 (1527 r.); nr 664, s. 507 (1528 r.); nr 699, s. 538 (1529 r.); AGAD, Dok. perg., nr 5883 (1522) i in.

⁵⁶ Nr.: LM. Kn. 12, nr 128, s. 192 (1522 r.); nr 159, s. 207 (1523 r.).

⁵⁷ LM. Kn. 12, nr 30, s. 137 (1522 r.); zob. też LM. Kn. 5, nr 201, s. 123 (1499 r.); nr 207, s. 128 (1499 r.); nr 229, s. 142 (1500 r.); nr 231, s. 144 (1500 r.); nr 252, s. 160 (1503 r.); nr 549, s. 367 (1503 r.); LM. Kn. 6, nr 14, s. 61 (1505 r.);

Права do dysponowania zapisywano tak: „волень он” („ma prawo”) lub on, jego potomkowie i inni „то отдати, продати, заменити, розшырити, къ своему вжиточному и лепшому обернути, как ся ему и его справедливым наследкомъ налепеи увидить” („to dać, sprzedać, zamienić, powiększyć, obrócić na użytek własny i dobro, tak jak on i jego sprawiedliwi spadkobiercy uznają za najlepsze”)⁵⁸; „тую выслугу розшырыти и прыбавити, а куплю свою отдати и продати, и заменити, и къ своему лепшому и вжиточному обернути, какъ сами налепеи розумеючы” („tę wysługę powiększyć i dodać do niej, a kupno swoje dać i sprzedać, i zamienić, i na dobro i użytek własny obrócić, tak jak oni uznają za najlepsze”)⁵⁹ i in.

Wśród innych praw do dysponowania spotykamy: „дворы и ставы, и млыны собе справовати и люди осаживати” („dwory i stawy, i młyny tworzyć dla siebie i osadzać ludzi”)⁶⁰; „лесы розробливати, и дворы собе будовати, ставы и млыны съправити, и люди садити, и дерево и иншии речи къ своему пожитку реками спускати” („lasy zagospodarowywać, i dwory budować dla siebie, stawy i młyny stworzyć, ludzi osadzać i drewno i inne rzeczy dla własnej korzyści spławiać rzekami”)⁶¹; „по души дати, и къ церкви Божей записати” („dla zbawienia duszy dać i zapisać do Kościoła Bożego”)⁶²; „город тамъ збудовати, и место садити, и теж на сыром корени люди садити, и которым колве именем именовати” („zamek tam zbudować, i miasto osadzać, a także na surowym korzeniu ludzi osadzać i jakimś imieniem nazywać”)⁶³; „замъки збудовати, места осадити, торги, ярморъки, корчмы, ваги, ятки, меры справити и ку пожитку своему врядити и розмножити” („zamki zbudować, miasta osadzić, targi, jarmarki, karczmy, wagi, jatki, miary ustanowić i dla własnej korzyści założyć i pomnożyć”)⁶⁴ i in.

Status władania określano w sposób poniższy: „ничого на нас и на н(а)ши наследки не оставляючы” („nie pozostawiając nic nam ani naszym spadkobiercom”)⁶⁵; „не выимуючы на нас, г(о)с(по)д(а)ря, никоторых платовъ ани доходовъ” („bez obciążania nas, hospodara, żadnymi płatnościami lub dochodami”)⁶⁶; „со всимъ правомъ и панъствомъ” („z pełnym prawem i władzą”)⁶⁷; „со всимъ правомъ и пожиткомъ” („z pełnym prawem i pożytkiem”)⁶⁸; „со всимъ правомъ и властностью” („z pełnym

nr 24, s. 66 (1506 r.); nr 163, s. 132 (1496 r.); nr 444, s. 264 (1501 r.); nr 455, s. 270 (1501 r.); nr 502, s. 295 (1503 r.); nr 527, s. 310 (1505 r.); LM. Kn. 8, nr 170, s. 172 (1506 r.); nr 222, s. 203 (1507 r.); nr 325, s. 264 (1508 r.); nr 425, s. 317 (1509 r.); nr 468, s. 342 (1510 r.); nr 606, s. 443 (1511 r.); LM. Kn. 9, nr 4, s. 75 (1511 r.); nr 35, s. 95 (1512 r.); nr 125, s. 133 (1513 r.); nr 336, s. 225 (1514 r.); nr 549, s. 304 (1516 r.); nr 613, s. 338 (1517 r.); AGAD, Dok. perg., nr 6787 (1518); LM. Kn. 12, nr 7, s. 122 (1522 r.); nr 160, s. 208 (1523 r.); nr 307, s. 287 (1524 r.); nr 567, s. 438 (1526 r.); nr 570, s. 441 (1526 r.); nr 688, s. 527 (1528 r.); nr 699, s. 538 (1529 r.) i in.

⁵⁸ LM. Kn. 8, nr 233, s. 209 (1507 r.); zob. też LM. Kn. 5, nr 209, s. 129 (1499 r.); nr 234, s. 146 (1500 r.); nr 552, s. 370 (1503 r.); nr 560, s. 376 (1504 r.); nr 565, s. 382 (1506 r.); LM. Kn. 8, nr 223, s. 204 (1507 r.); nr 311, s. 255 (1508 r.); nr 324, s. 263 (1508 r.); nr 494, s. 357 (1510 r.); LM. Kn. 9, nr 4, s. 76 (1511 r.); nr 125, s. 133 (1513 r.); nr 562, s. 311 (1516 r.) i in.

⁵⁹ Нр.: LM. Kn. 12, nr 236, s. 251 (1523 r.).

⁶⁰ LM. Kn. 12, nr 492, s. 391 (1525 r.); zob. też LM. Kn. 12, nr 80, s. 166 (1522 r.); nr 307, s. 287 (1524 r.); nr 492, s. 391 (1525 r.); nr 493, s. 392 (1525 r.); nr 569, s. 440 (1526 r.); nr 647, s. 496 (1527 r.); nr 666, s. 510 (1528 r.) i in.

⁶¹ Нр.: LM. Kn. 6, nr 531, s. 314 (1505 r.).

⁶² LM. Kn. 6, nr 320, s. 209 (1499 r.); zob. też LM. Kn. 5, nr 210, s. 130 (1499 r.); nr 215, s. 133 (1499 r.); LM. Kn. 6, nr 14, s. 61 (1505 r.); nr 206, s. 149 (1496 r.); nr 273, s. 182 (1498 r.); nr 300, s. 197 (1499 r.); nr 455, s. 270 (1501 r.); nr 489, s. 287 (1502 r.); nr 497, s. 292 (1503 r.); nr 502, s. 295 (1503 r.); nr 527, s. 310 (1505 r.); LM. Kn. 8, nr 328, s. 265 (1508 r.); nr 449, s. 331 (1509 r.); LM. Kn. 9, nr 693, s. 373 (1517 r.); LM. Kn. 12, nr 110, s. 181 (1522 r.); nr 336, s. 301 (1524 r.); nr 370, s. 315 (1524 r.); nr 371, s. 316 (1524 r.); nr 589, s. 451 (1526 r.) i in.

⁶³ Нр.: LM. Kn. 9, nr 63, s. 106 (1511 r.).

⁶⁴ Нр.: LM. Kn. 8, nr 170, s. 172 (1506 r.).

⁶⁵ LM. Kn. 12, nr 126, s. 191 (1522 r.); zob. też LM. Kn. 5, nr 252, s. 160 (1503 r.); LM. Kn. 6, nr 339, s. 220–221 (1499 r.); nr 497, s. 292 (1503 r.); nr 498, s. 293 (1503 r.); nr 499, s. 293 (1503 r.); nr 527, s. 310 (1505 r.); nr 528, s. 311 (1505 r.); LM. Kn. 9, nr 293, s. 207 (1515 r.); nr 551, s. 305 (1516 r.); LM. Kn. 12, nr 456, s. 367 (1525 r.) i in.

⁶⁶ Нр.: LM. Kn. 12, nr 159, s. 207 (1523 r.).

⁶⁷ Нр.: LM. Kn. 5, nr 214, s. 133 (1499 r.); zob. też LM. Kn. 6, nr 24, s. 66 (1506 r.); nr 475, s. 280 (1502 r.); nr 531, s. 313 (1505 r.); LM. Kn. 9, nr 635, s. 348 (1508 r.).

⁶⁸ Нр.: LM. Kn. 5, nr 234, s. 146 (1500 r.); zob. też LM. Kn. 12, nr 110, s. 181 (1522 r.).

prawem i własnością”⁶⁹; „со всимъ правомъ и панствомъ, и властью” („z pełnym prawem, władzą, i własnością”)⁷⁰; „какъ на насъ держано к замку нашему” („jak to było dzierżone na nas do naszego zamku”)⁷¹; „какъ на отца нашего, короля его м(и)л(о)сти, держано” („jak na naszego ojca, króla jego miłości, było dzierżone”)⁷²; „какъ от(е)ць и брат н(а)шъ, короли их м(и)л(о)сть, держали и их вживали” („jak nasz ojciec i brat, królowie ich miłość, dzierżyli i używali ich”)⁷³ i in.

Istotne jest, że wszystkie artykuły, zdania i zwroty formularza listów-potwierdzeń nie były pozbawione realnego znaczenia prawnego. O tym, że miały one zastosowanie w działalności prawnej i ocenie świadczą akcenty, które od czasu do czasu były czynione za pomocą doprecyzowujących elementów formularza (w poniższych przykładach fragmenty **zbieżne** z formularzem listów-potwierdzeń są zapisane pogrubioną czcionką).

W liście Aleksandra dla Iwana Koszki zaznaczono, że nadanie zostało mu przekazane przez Kazimierza „окроме брата его, и подтвердил то ему листом своим на его толко **одну парсуну**” („oprócz jego brata, i potwierdził to jemu swoim dokumentem tylko dla jego jednego osobiście”)⁷⁴.

Jak wynika z listu Zygmunta I Starego do bojarzyna smoleńskiego Jana Tyszkowicza, ten ostatni prosił, „абымо **на его парсуну** по животе отца его дали ему и его жоне, и их детемъ тыи люди и земли держати” („abyśmy jemu osobiście po żywocie ojca jego nadali jemu i jego żonie i ich dzieciom tych ludzi i ziemie dzierżyć”)⁷⁵.

Być może jednak najlepszym poświadczeniem, że zwroty te miały znaczenie dowodowe, są sprawy, spory i postępowania, w których strony i sędziowie zwracali uwagę na te artykuły, a sędziowie ponadto brali je pod uwagę przy wydaniu wyroku.

Władca odrzucił prośbę Michajłowej Zenowiewicza i jej dzieci, pragnących objąć majątek Oziernica, który był we władaniu jej zmarłego wuja Bohdana Miłoszewicza. A uczynił to w szczególności na następujących podstawach: „штожь коли отецъ его милости Казимиръ король даль тое именье Озерницу пание Милошовой и ее детемъ, а **вечности** жадное въ томъ листе нетъ, ани **близкимъ** не выписано” („ponieważ skoro ojciec jego miłości Kazimierz król dał tę majątność Oziernicę pani Miłoszowej i jej dzieciom, a wieczności żadnej w tym dokumencie nie ma, ani krewnych nie wymieniono”)⁷⁶.

Owrucki ziemianin Szabunia skarżył się na swojego brata Fedora Pietraszkowicza, który „wyprosił” u gospodarza ziemię starszego brata. Fedor położył list potwierdzający prawo do tej ziemi, w którym stwierdzono, że „по см(е)рти брата их то ему одному дали а тому брату их перъвеи дали были есмо тую землю не **на вечность**” („po śmierci brata ich nadano to jemu jednemu, zaś temu bratu ich wcześniej nadaliśmy tę ziemię nie na wieczność”). Gospodarz zdecydował na rzecz Fedora. Uczynił to na takiej podstawie, że: „первеи дали были брату их тую землю не **на вечность**, а потомъ тому Федору одному есмо тую землю дали” („najpierw nadano bratu ich tę ziemię nie na wieczność, a potem temuż Fedorowi jednemu nadaliśmy tę ziemię”)⁷⁷.

Takie przykłady można mnożyć⁷⁸. Wśród nich warto wyróżnić te, które powtarzają treść dokumentu i podkreślają: „але **вечности** не выписано в том листе” („ale wieczności nie zapisano w tym

⁶⁹ LM. Kn. 12, nr 478, s. 381 (1525 r.); zob. też tamże, nr 574, s. 443 (1526 r.); nr 592, s. 453 (1526 r.) i in.

⁷⁰ LM. Kn. 12, nr 569, s. 440 (1526 r.); zob. też LM. Kn. 8, nr 170, s. 172 (1506 r.); LM. Kn. 9, nr 409, s. 252 (1514 r.); LM. Kn. 12, nr 570, s. 441 (1526) i in.

⁷¹ LM. Kn. 8, nr 464, s. 339 (1509 r.); zob. też LM. Kn. 6, nr 459, s. 272 (1501 r.); LM. Kn. 9, nr 303, s. 211 (1515 r.); nr 310, s. 216 (1516 r.); nr 461, s. 268 (1515 r.); nr 637, s. 349 (1516 r.); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 10 (1440–1523). Užrašymų knyga 10*, oprac. A. Banionis, A. Baliulis, Vilnius 1997 [dalej: LM. Kn. 10], nr 1, s. 32 (1518 r.); LM. Kn. 11, nr 71, s. 85 (1519 r.) i in.

⁷² Np.: LM. Kn. 8, nr 384, s. 289 (1508 r.).

⁷³ Np.: LM. Kn. 8, nr 170, s. 172 (1506 r.).

⁷⁴ LM. Kn. 5, nr 155, s. 101 (1497 r.); zob. też tamże, nr 156, s. 102 (1482 r.); nr 193, s. 118 (1499 r.).

⁷⁵ LM. Kn. 12, nr 472, s. 377 (1525 r.).

⁷⁶ *Russkaâ istoričeskaâ biblioteka, izdavaemaâ Imperatorskoû Arheografičeskoû komissieû*, t. 20: *Litovskaâ metrika*, t. 1, Petrograd, 1903 [dalej: RIB, t. 20], nr 71, kol. 620 (1509 r.); zob. też LM. Kn. 6, nr 614, s. 350 (1496 r.).

⁷⁷ LM. Kn. 12, nr 231, s. 247 (1523 r.).

⁷⁸ LM. Kn. 6, nr 286, s. 188, 189 (1499 r.); nr 545, s. 322 (1506 r.); LM. Kn. 9, nr 383, s. 241 (1516 r.); LM. Kn. 14, nr 904, s. 391 (1528 r.) i in.

liście”⁷⁹, „господар корол на то ему дал свои листъ и потвердил то ему, але **вечности** не пишеть” („hospodar król na to jemu dał swój list i potwierdził to jemu, ale wieczności nie pisze”)⁸⁰, „ино то ему потвержено, але **вечности** не выписано” („a to jemu potwierdzono, ale wieczności nie zapisano”)⁸¹.

Osobno wyróżnić następujący przypadek. Hospodar otrzymał informację, że bojarzyn Iwaszko Zubkowicz posiada majątek nad rzeką Сепра, rzekomo bez żadnych podstaw prawnych. Według bojarzyna majątek ten został nadany jego ojcu „na wieczność”, a on sam miał dwa przywileje na ten majątek, z których jeden został nadany jego ojcu, a drugi jemu. Zubkowicz okazał władcy tylko pierwszy przywilej. Stwierdzono w nim, że majątek został nadany ojcu i jego żonie – macosze Zubkowicza, ich dzieciom i przyszłym spadkobiercom. Ponieważ był synem Zubka z pierwszego małżeństwa, a ojciec, jego macocha i ich dzieci już nie żyli, władca postanowił skonfiskować majątek⁸². Ostatecznie sprawa została rozstrzygnięta na korzyść Iwaszki Zubkowicza, a stało się to na następujących podstawach. Iwaszko poinformował, że „отець его маючи волность тое именье – выслугу свою **отдати и продати, и кому хотя записати**” („ojcu jego wolno ten majątek – wysługę swoją oddać i sprzedać, lub komu zechce zapisać”), przekazał więc ten majątek Iwaszce. Decyzja ta została potwierdzona przez przywilej wielkksiążęcy⁸³.

Wbrew opinii A. Choroszkievicz⁸⁴, artykuły, zdania i zwroty formularza listów-potwierdzeń, które określały składniki majątku („formuły pertynencyjne”), również nie należy traktować jako stereotypowe.

W 1520 r. odbyła się rozprawa między bojarami lubeckimi z jednej strony a dworzanami hospodarskimi Marcinem Meleszkowiczem i Myszką Bohdanowiczem Chołoniewskim z drugiej. Bojarzy ci skarżyli się zwłaszcza na Marcina i Myszkę, że „въ пуццу насъ по дерева и по дрова уежчати не пускають, где передь тымъ есмо уездъ мевали” („do puszczy nas po drzewa i drewno wjeżdzać nie dają [dosł. wpuszczają], gdzie wcześniej prawo wjazdu mieliśmy”). Sędziowie rozstrzygnęli spór na rzecz wspomnianych dworzan, ponieważ w przedstawionym im przywileju (w języku łaćńskim) jako obiekt nadania wymieniono tereny łowieckie, lasy i gaje⁸⁵.

Istotna jest również rzecz następująca. W przypadku konieczności określenia rodzaju dokumentu, w którym taka informacja została podana, źródła nazywają go przywilejem.

Hospodar rozpatrywał sprawę między pisarzem Pietraszka Fomiczem oraz kleckimi ziemianami Fedką i Waską Olizarowiczami, która dotyczyła majątku Hrycewicze w powiecie kleckim. Według źródła Pietraszko „вказал перед нами листъ отца нашего, короля его м(и)л(о)сти, и в листу стоит его м(и)л(о)сти – тое именье дал ему вечно у в отчину. А далее положил перед нами нашъ листъ, привилеи, ижъ мы тое именье потвердили ему вечно подлугъ данья и листу отца нашего, короля его м(и)л(о)сти” („okazał przed nami list ojca naszego, króla jego miłości, a w liście jego miłości stoi – ten majątek nadał mu wieczyście jako ojcowiznę. A następnie położył przed nami nasz list, przywilej, że my ten majątek potwierdziliśmy mu wieczyście według nadania ojca naszego, króla jego miłości”)⁸⁶.

Władca nadał słudze wojewody wileńskiego i kanclerza Mikołaja Mikołajewicza Radziwiłła Wensławowi ludzi powiatu oszmiańskiego „и привилемъ своимъ его м(и)л(о)сть то былъ потвердиль ему и его жоне, и их детемъ, кроме братьи его и ближнихъ их” („i przywilejem swoim jego miłość to był potwierdził jemu i jego żonie i ich dzieciom, oprócz braci jego i ich krewnych”)⁸⁷.

Starosta łucki, marszałek ziemi wołyńskiej Olizar Szyłowicz zapisał żonie majątek Lubcz, a Kazimierz „то и привилемъ своимъ ей потвердиль, иж она волна тое имене Любчо отдати и продати,

⁷⁹ LM. Kn. 9, nr 645, s. 352 (1516 r.).

⁸⁰ LM. Kn. 9, nr 694, s. 373 (1517 r.).

⁸¹ LM. Kn. 9, nr 699, s. 375 (1517 r.); zob. też tamże, nr 700, s. 375 (1517 r.).

⁸² *Archiwum ksiąg Sanguszków w Sławucie*, t. 3: 1432–1534, wyd. B. Gorczak, Lwów 1890, nr 371, s. 355–356 (1529 r.).

⁸³ *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, oprac. S. Lazutka i in., red. S. Lazutka i in., Vilnius 1997 [dalej: LM. Kn. 224], nr 411, s. 342–343 (1529 r.).

⁸⁴ A.L. Horoškevič, *Žalovannye gramoty*, s. 57–58.

⁸⁵ RIB, t. 20, nr 112, kol. 1393–1394 (1520 r.).

⁸⁶ LM. Kn. 6, nr 618, s. 351 (1495 r.).

⁸⁷ LM. Kn. 8, nr 497, s. 359 (1510 r.); zob. też LM. Kn. 11, nr 83, s. 100 (1519 r.); LM. Kn. 12, nr 206, s. 234 (1523 r.).

и ближнему своему записати” („to przywilejem swoim jej potwierdził, że wolno jej ten majątek Lubcz oddać i sprzedać i krewnemu swojemu zapisać”)⁸⁸.

Hospodar odrzucił roszczenia majątkowe Hrycki Tawłujewicza na tej podstawie, że „тоє село потвердили были, ино в томъ привили не стояло, ижъ бы волно было отдати и продати, и заменити” („to sióło potwierdziłiśmy, ale w tym przywileju nie znalazło się, żeby wolno było je oddać, sprzedać lub zamienić”)⁸⁹.

Semantyka formuł o „potwierzeniu”

Formuły o „potwierzeniu” używane w narracji i/lub dyspozycji listów-potwierzeń niewątpliwie sięgają do formuł konfirmacyjnych dokumentów łacińskich (pod wpływem których rozwijał się dokument ruski⁹⁰). Nie ulega jednak wątpliwości, że zbiegały się one z szeroką semantyką ruskiego „potwierdzić”, tj. zatwierdzić, uprawomocnić, uznać za ostatecznie ustalone, a także poświadczyć wiarygodność, prawdziwość.

To zatwierdzenie, uprawomocnienie, uznanie i poświadczenie oznaczało jasne określenie statusu prawnego nadanego majątku i jej odbiorcy. Osiągnięcie tego celu było możliwe poprzez zawarcie w formularzu listu-potwierzenia pełnych i szczegółowych informacji o obdarowanych i spadkobiercach, terminach nadania, składnikach majątku i prawach do dysponowania.

Zatem list-potwierzenie to taki dokument, który m.in. zawierał omawiane informacje.

Typy listów-potwierzeń

Formuły o „potwierzeniu” stanowią ważny wyznacznik przy identyfikacji przywilejów ruskich⁹¹. Na tej podstawie można wyróżnić następujące typy listów-potwierzeń: *B1* – o formularzu uroczystym, *B2* – o formularzu rozwiniętym, *B3* – o formularzu skróconym.

Do *B1* zaliczam dokumenty, które mają arengę⁹², a ich dyspozycja zawiera informacje o odbiorcach i spadkobiercach, terminach nadania, składnikach majątku i prawach do dysponowania⁹³.

B2 jest pozbawiony arengi, ale w jego dyspozycji znajdują się dane o obdarowanych i spadkobiercach, terminach nadania, składnikach majątku i prawach do dysponowania⁹⁴.

⁸⁸ LM. Kn. 6, nr 431, s. 259 (1500 r.); zob. też RIB, t. 20, nr 158, kol. 775 (1511 r.); LM. Kn. 9, nr 242, s. 188 (1516 r.).

⁸⁹ LM. Kn. 14, nr 883, s. 382 (1527 r.). Przywilej ten jest znany. Naprawdę nie zawiera wskazania, że „волно было отдати и продати, и заменити”, LM. Kn. 10, nr 45, s. 61–62 (1520 r.); zob. też LM. Kn. 12, nr 656, s. 501–502 (1527 r.); LM. Kn. 11, nr 83, s. 100 (1519 r.); LM. Kn. 224, nr 303, s. 256 (1528 r.).

⁹⁰ K. Pietkiewicz, *Dokument ruski*, s. 85.

⁹¹ Zob. wyjątki, np.: LM. Kn. 3, nr 27, s. 80 (1493 r.); nr 28, s. 81 (1493 r.); nr 29, s. 81 (1492 r.); LM. Kn. 6, nr 6, s. 57 (1504 r.); nr 17, s. 62 (1506 r.); nr 93, s. 104–105 (1494 r.); nr 278, s. 184–185 (1498 r.); nr 433, s. 259–260 (1500 r.); nr 460, s. 273 (1501 r.); nr 508, s. 299 (1503 r.); LM. Kn. 8, nr 418, nr 313, s. 333 (1509 r.); LM. Kn. 12, nr 54, s. 152–153 (1522 r.) i in. Formuła „potwierzenia” nie była charakterystyczna dla przywilejów z arengą: LM. Kn. 5, nr 224, s. 139 (1499 r.); nr 245, s. 153–154 (1500 r.); nr 565, s. 381–382 (1506 r.); nr 570, s. 385–386 (1506 r.); LM. Kn. 6, nr 368, s. 235 (1500 r.); nr 475, s. 279–280 (1502 r.); LM. Kn. 8, nr 285, s. 238 (1507 r.); nr 370, s. 284 (1508 r.); nr 429, s. 320 (1509 r.); LM. Kn. 9, nr 305, s. 212–213 (1516 r.) i in.

⁹² Arenga w dokumentach wielkiego księcia Aleksandra: K. Pietkiewicz, *Dokument ruski*, s. 73–75.

⁹³ LM. Kn. 5, nr 214, s. 132 (1499 r.); nr 224, s. 139 (1499 r.); nr 245, s. 153 (1500 r.); nr 549, s. 366 (1503 r.); nr 560, s. 375 (1504 r.); nr 565, s. 381 (1506 r.); nr 568, s. 384 (1506 r.); nr 570, s. 385 (1506 r.); LM. Kn. 6, nr 368, s. 235 (1500 r.); nr 475, s. 279 (1502 r.); LM. Kn. 7, nr 355, s. 574 (1516 r.); nr 375, s. 616 (1516 r.); LM. Kn. 8, nr 170, s. 171 (1506 r.); nr 285, s. 238 (1507 r.); nr 370, s. 284 (1508 r.); nr 429, s. 320 (1509 r.); nr 608, s. 444 (1511 r.); nr 609, s. 445 (1511 r.); nr 616, s. 457 (1511 r.); LM. Kn. 9, nr 171, s. 153 (1514 r.); nr 305, s. 212 (1516 r.); nr 382, s. 240 (1514 r.); nr 509, s. 286 (1514 r.); nr 562, s. 310–311 (1516 r.); nr 567, s. 315 (1516 r.); nr 673, s. 365 (1517 r.); LM. Kn. 12, nr 456, s. 364 (1525 r.) i in.

⁹⁴ Zachowała się duża liczba dokumentów tego typu. Odniesienia do nich znajdują się w przyp. 50–73.

Dyspozycja *B3* może być pozbawiona danych na temat składników majątku lub praw do dysponowania (jedno z dwóch), ale zawsze zawiera informacje na temat obdarowanych, spadkobierców i terminów nadania⁹⁵.

To kryterium daje możliwość wyróżnienia *B4*. Charakteryzuje się on krótkim formularzem. Jego dyspozycja zawiera dane dotyczące odbiorców i spadkobierców oraz terminów nadania (czasami jednak bez wzmianki o spadkobiercach)⁹⁶. O składnikach majątku i prawach do dysponowania informuje się pośrednio, a mianowicie poprzez odniesienie do warunków nabycia majątku (i dokumentów potwierdzających to nabycie)⁹⁷.

To właśnie w listach-potwierdzeniach *B1*, *B2* i *B3* używana jest nazwa „привилей”/„привилье”⁹⁸. Z tego względu te trzy typy powinny zostać sklasyfikowane jako **właściwe przywileje**. Prawdopodobnie *B4* również był nazywany przywilejem. Jednak takich dokumentów jeszcze nie udało się odnaleźć.

Znaczenie przywiązywane do formuł o „potwierdzeniu” daje podstawy do zdefiniowania typu *B5* listów-potwierdzeń. Charakteryzuje się on **uproszczonym formularzem**, w którego dyspozycji z reguły brakuje wyraźnych określeń odbiorców i spadkobierców, terminów nadania, składników majątku i praw do jego dysponowania. Są one wymienione pośrednio poprzez odniesienie do warunków nabycia majątku określonych w narracji (i dokumentach, które potwierdzały to nabycie)⁹⁹.

Inne „данины”

W wielu przypadkach brakowało formuł o „potwierdzeniu”. Umożliwiają one zidentyfikowanie dwóch kolejnych rodzajów dokumentów, które formalizowały nadania wielkoksiażące. Umownie oznaczę ich jako dokumenty z grup *A'* i *B'*.

Obie grupy obejmują dokumenty z **uproszczonym i skróconym formularzem**.

⁹⁵ LM. Kn. 3, nr 19, s. 76 (1493 r.); nr 20, s. 77 (1493 r.); nr 22, s. 78 (1493 r.); nr 23, s. 78 (1493 r.); LM. Kn. 5, nr 155, s. 101 (1497 r.); nr 158, s. 103 (1497 r.); nr 180, s. 112 (1498 r.); nr 228, s. 142 (1500 r.); nr 257, s. 164 (1503 r.); LM. Kn. 6, nr 204, s. 148 (1496 r.); nr 289, s. 191 (1499 r.); nr 433, s. 260 (1500 r.); nr 487, s. 286 (1502 r.); nr 504, s. 296 (1503 r.); nr 524, s. 308 (1505 r.); LM. Kn. 8, nr 174, s. 174 (1506 r.); nr 286, s. 239 (1507 r.); nr 327, s. 265 (1508 r.); nr 419, s. 314 (1509 r.); nr 471, s. 344–345 (1510 r.); nr 597, s. 438–439 (1511 r.); AGAD, Dok. perg., nr 7457; wpis: LM. Kn. 9, nr 52, s. 101 (1513 r.); tamże, nr 36, s. 96 (1512 r.); nr 99, s. 122–123 (1512 r.); nr 203, s. 169 (1516 r.); nr 356, s. 231 (1514 r.); LM. Kn. 12, nr 158, s. 206 (1523 r.); nr 173, s. 216 (1523 r.); nr 427, s. 349 (1524 r.) i in.

⁹⁶ LM. Kn. 5, nr 103, s. 81–82 (1495 r.); nr 222, s. 138 (1499 r.); LM. Kn. 6, nr 212, s. 152 (1496 r.); LM. Kn. 8, nr 472, s. 345 (1510 r.); nr 506, s. 367 (1510 r.); LM. Kn. 9, nr 371, s. 236 (1516 r.); nr 507, s. 285–286 (1514 r.); nr 569, s. 316–317 (1516 r.) i in.

⁹⁷ LM. Kn. 3, nr 18, s. 75 (1493 r.); LM. Kn. 5, nr 33, s. 51 (1494 r.); nr 37, s. 54 (1494 r.); nr 102, s. 81 (1495 r.); nr 131, s. 91 (1496 r.); nr 157, s. 102 (1497 r.); nr 183, s. 113 (1498 r.); LM. Kn. 6, nr 99, s. 107 (1494 r.); nr 109, s. 110–111 (1495 r.); nr 145, s. 124 (1496 r.); nr 224, s. 158 (1497 r.); nr 234, s. 163 (1496 r.); nr 290, s. 191 (1499 r.); nr 441, s. 263 (1501 r.); nr 488, s. 286–287 (1502 r.); LM. Kn. 8, nr 225, s. 204 (1507 r.); nr 246, s. 215 (1507 r.); AGAD, Dok. perg., nr 6773; wpis: LM. Kn. 9, nr 65, s. 107 (1511 r.); tamże, nr 103, s. 124 (1512 r.); nr 131, s. 135 (1513 r.); nr 136, s. 137 (1514 r.); nr 219, s. 181 (1516 r.); nr 295, s. 208 (1515 r.); nr 333, s. 223 (1514 r.); nr 655, s. 356 (1517 r.); LM. Kn. 12, nr 40, s. 143 (1522 r.); nr 252, s. 259 (1523 r.); nr 419, s. 344 (1524 r.); nr 455, s. 364 (1525 r.); nr 540, s. 422 (1525 r.); nr 572, s. 441–442 (1526 r.); nr 678, s. 521 (1528 r.); nr 700, s. 538 (1529 r.); nr 708, s. 544 (1529 r.) i in.

⁹⁸ LM. Kn. 5, nr 158, s. 103 (1497 r.); LM. Kn. 6, nr 333, s. 217 (1499 r.); LM. Kn. 7, nr 355, s. 575 (1516 r.); nr 360, s. 578, 579 (1518 r.); nr 375, s. 617 (1516 r.); LM. Kn. 8, nr 170, s. 171, 172 (1506 r.); nr 327, s. 265 (1508 r.); nr 424, s. 316 (1509 r.); nr 427, s. 318 (1509 r.); nr 609, s. 445, 446 (1511 r.); nr 623, s. 463 (1513 r.); LM. Kn. 9, nr 76, s. 112 (1511 r.); nr 171, s. 153 (1514 r.); nr 217, s. 179 (1516 r.); nr 535, s. 294 (1514 r.); nr 554, s. 307 (1516 r.); nr 638, s. 350 (1516 r.); nr 673, s. 365 (1517 r.); LM. Kn. 10, nr 35, s. 55 (1518 r.); nr 55, s. 68 (1519/1522 r.); nr 107, s. 104 (1522 r.); LM. Kn. 11, nr 71, s. 85 (1519 r.); nr 81, s. 98 (1519 r.); LM. Kn. 12, nr 13, s. 127 (1522 r.); nr 182, s. 221 (1523 r.); nr 304, s. 285 (1524 r.); nr 497, s. 394 (1525 r.); nr 639, s. 490 (1527 r.); nr 666, s. 510 (1528 r.); nr 694, s. 532 (1528 r.); nr 709, s. 545 (1529 r.) i in.

⁹⁹ LM. Kn. 5, nr 21, s. 47 (1494 r.); nr 27, s. 49 (1494 r.); nr 104, s. 82 (1495 r.); LM. Kn. 8, nr 453, s. 333–334 (1509 r.); LM. Kn. 9, nr 263, s. 197 (1511 r.); nr 521, s. 289 (1514 r.); LM. Kn. 10, nr 87, s. 90–91 (1521 r.); LM. Kn. 12, nr 177, s. 218 (1523 r.); nr 255, s. 261 (1523 r.); nr 294, s. 280 (1524 r.); nr 350, s. 307 (1524 r.); nr 382, s. 322 (1524 r.); LM. Kn. 14, nr 684, s. 283 (1525 r.); nr 815, s. 338 (1526 r.); nr 906, s. 391–392 (1528 r.) i in.

Dokumenty z grupy *A'* były wystawiane bez inskrypcji, których adresatem były władze lokalne. W ich narracji podawano, że odbiorca prosił o **nadanie** mu majątku lub **zezwoenie** na jego nabycie bądź **dopuszczenie** do tego itp. (czasami narracja nie występowała). W dyspozycji z reguły stwierdzano, że gospodar **naдал** („дал”) lub **zezwoilil** („позволил”) na nabycie lub dzierżenie majątku, **dopuscił** do niego itp.

Podobnie jak listy-zawiadomienia, dokumenty *A'* nie określają jasno statusu prawnego darowanej majątku¹⁰⁰. Mogą one zawierać dane na temat terminów nadania i/lub spadkobierców¹⁰¹. Ale nie zawsze tak jest. Rzadko podają one informacje o składnikach majątku i warunkach nadania („у в отъчину”, jak to było dzierżone przez władcę, poprzedników, innych, do zamku¹⁰²). Nie informują o prawach do dysponowania.

Przedstawię przykład dokumentów z tej grupy.

<p>Казимер, Божью м(и)л(о)стью. Дали есмо Есипу Дмитрову село, што держал небощикъ пань Германъ, городничьи виленъскіи, у Сверхеньскомъ повете на Жатереве, со всимъ, што издавна к тому селу слушит так, какъ и пань Германъ держал. Писанъ у Троцех, в лето 6990, авьгустъ 20 день, инъдик[т]ь 15¹⁰³.</p>	<p>Kazimierz, z Bożej łaski. Daliśmy Jesipowi Dmitrowowi wieś [dosł. sioło], które dzierżył zmarły pan Herman, horodniczy wileński, w swierżeńskim powiecie nad Żaterewą, ze wszystkim co z dawna do tej wsi należy, jak je pan Herman dzierżył. Pisany w Trokach, w roku 6990, sierpień 20 dzień, indyk[t] 15.</p>
--	---

Jedno nadanie może być wymienione w dokumentach z grupy *A'* i przywilejach. Przy czym wystawienie dokumentów *A'* poprzedzało wystawienie listów-potwierdzeń¹⁰⁴. Podobnie jak listy-zawiadomienia, dokumenty *A'* były nazywane „листами первыми” („dokumentami pierwszymi”), „листами-данинами” („dokumentami-nadaniami”)¹⁰⁵.

Pochodzenie tej grupy dokumentów wymaga jeszcze wyjaśnienia. Na razie zaznaczę, że najprawdopodobniej należą one do najstarszego typu listów-nadań na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego, stosowanych już w czasach Witolda.

Wewnętrzna forma dokumentów *B'* miała następujące cechy. W odróżnieniu od listów-zawiadomień pozbawione były inskrypcji, których adresatem byli urzędnicy lokalni. Inaczej niż listy-potwierdzenia

¹⁰⁰ LM. Kn. 5, nr 52, s. 59 (1495 r.); nr 65, s. 63–64 (1495 r.); nr 125, s. 89 (1496 r.); nr 129, s. 90 (1496 r.); LM. Kn. 6, nr 11, s. 59 (1505 r.); nr 107, s. 110 (1495 r.); nr 178, s. 138 (1496 r.); nr 269, s. 180 (1498 r.); nr 335, s. 217 (1499 r.); nr 354, s. 228 (1500 r.); nr 438, s. 262 (1501 r.); nr 482, s. 283 (1502 r.); nr 496, s. 291 (1503 r.); LM. Kn. 8, nr 258, s. 221 (1507 r.); nr 348, s. 274 (1508 r.); nr 445, s. 328 (1509 r.); nr 463, s. 339 (1509 r.); nr 535, s. 387 (1510 r.); LM. Kn. 9, nr 37, s. 96 (1512 r.); nr 619, s. 341 (1518 r.); LM. Kn. 12, nr 112, s. 182 (1522 r.) i in.

¹⁰¹ LM. Kn. 5, nr 6, s. 41 (1493 r.); nr 49, s. 58 (1494 r.); nr 64, s. 63 (1495 r.); nr 108, s. 83 (1495 r.); nr 212, s. 131 (1499 r.); nr 248, s. 156 (1502 r.); LM. Kn. 6, nr 97, s. 106 (1494 r.); nr 111, s. 111 (1495 r.); nr 142, s. 123 (1496 r.); nr 164, s. 132 (1496 r.); nr 220, s. 156 (1497 r.); nr 256, s. 174 (1498 r.); nr 280, s. 185 (1498 r.); nr 478, s. 282 (1502 r.); nr 486, s. 286 (1502 r.); LM. Kn. 8, nr 434, s. 323 (1509 r.); nr 472, s. 345 (1510 r.); LM. Kn. 9, nr 612, s. 337 (1517 r.) i in.

¹⁰² LM. Kn. 3, nr 7, s. 70 (1492 r.); LM. Kn. 4, nr 68, s. 113 (1482 r.); nr 76, s. 115 (1482 r.); LM. Kn. 5, nr 248, s. 156 (1502 r.); LM. Kn. 6, nr 8, s. 58 (1505 r.); nr 91, s. 104 (1494 r.); nr 106, s. 110 (1495 r.); nr 155, s. 128 (1496 r.); nr 164, s. 132 (1496 r.); nr 220, s. 156 (1497 r.); nr 462, s. 273 (1501 r.); nr 486, s. 286 (1502 r.); LM. Kn. 8, nr 307, s. 252 (1508 r.); nr 337, s. 270 (1508 r.); nr 351, s. 275 (1508 r.); nr 472, s. 345 (1510 r.); nr 535, s. 387 (1510 r.) i in.

¹⁰³ LM. Kn. 4, nr 76, s. 115 (1482 r.).

¹⁰⁴ LM. Kn. 6, nr 126, s. 116 (17 VIII 1495) i LM. Kn. 5, nr 214, s. 132–133 (15 V 1499); LM. Kn. 6, nr 256, s. 174 (14 V 1498) i nr 364, s. 233 (21 XI 1499); tamże, nr 269, s. 180 (29 V 1498) i nr 489, s. 287 (15 X 1502); tamże, nr 439, s. 262 (6 IV 1501) i nr 447, s. 266 (10 V 1501); tamże, nr 442, s. 263 (27 IV 1501) i nr 460, s. 273 (24 IX 1501); tamże, nr 482, s. 283 (19 VIII 1502) i nr 527, s. 310 (8 II 1505); LM. Kn. 8, nr 319, s. 259 (26 V 1508) i nr 546, s. 392–393 (22 XII 1510); tamże, nr 353, s. 276 (27 VIII 1508) i LM. Kn. 9, nr 112, s. 128 (1512 r.); LM. Kn. 12, nr 102, s. 176 (6 XII 1522) i nr 544, s. 423–424 (29 IX 1525) i in.

¹⁰⁵ Np.: LM. Kn. 8, nr 368, s. 283 (1509 r.); nr 546, s. 392 (1510 r.); LM. Kn. 12, nr 544, s. 424 (1525 r.).

zawierały formuły, zgodnie z którymi odbiorca **nie prosił o „potwierdzenie” nadania, lecz o „wystawienie listu” na nabyte dobra**¹⁰⁶.

Źródła rozróżniają rodzaj *B'* i listy-potwierdzenia. W 1495 r. namiestnik putywlski książę Bohdan Fedorowicz Gliński poinformował władcę, że książę Olelko i jego syn Semen nadali jego ojcu wsie w powiatach kijowskim i czerkaskim. Wsie te zostały „potwierdzone” przez wielkiego księcia Kazimierza. Przywilej pergaminowy na te dobra uległ zniszczeniu w pożarze. Gliński prosił władcę o „potwierdzenie” tych wsi. Ale gospodar nie miał ksiąg Metryki, w których dokument został wpisany, więc **dał jedynie list** na te dobra, **obiecując, że „potwierdzi” później**, kiedy będzie miał przy sobie te księgi¹⁰⁷. Wynika z tego, że „dać list” to nie to samo co „potwierdzić listem”. Wiadomo, że **później** władca „potwierdził” te nieruchomości¹⁰⁸.

Podobnie jak w przypadku listów-zawiadomień i listów-potwierdzeń, dokumentów *A'* i listów-potwierdzeń, nadanie zapisane w listach-zawiadomieniach było duplikowane w dokumentach *B'*; najpierw powstawały listy-zawiadomienia, a następnie dokumenty *B'*¹⁰⁹.

13 III 1527 gospodar w liście do wojewody połockiego i starosty drohickiego Piotra Stanisławowicza nakazał znaleźć ziemię w powiecie drohickim dworzaninowi Olehnie Borysowiczowi Bokejowi, wprowadzić go w posiadanie i napisać o wynikach wprowadzenia. „А мы ему на то дамо нашъ листь” („А my damy mu na to nasz list”) – pisał władca¹¹⁰. 6 XI 1527 wielki książę wystawił kolejny list, adresowany do Piotra Stanisławowicza. Informował w nim, że na prośbę Bokeja ustnie i „через листь” („przez list”, czyli list z 13 III 1527) polecił znaleźć ziemię we wspomnianym powiecie i dać do niej wprowadzenie. Piotr wykonał to polecenie. Bokej przedstawił list starosty drohickiego i bił czołem, „абымо ему на то дали нашъ листь” („abyśmy jemu dali nasz list”). Wielki książę spełnił prośbę Bokeja i dał „ему сес нашъ листь” („mu ten nasz list”)¹¹¹.

Znam również inne przypadki, w których formuła ta – „а мы вжо ему на то листь н(а)шъ дадим” („i damy mu na to list nasz”) – została wykorzystana w listach-zawiadomieniach¹¹².

Przedstawione materiały pozwalają ustalić, co to znaczy „dać list”. Te listy-zawiadomienia, na które gospodar „dawał list”, zawierają polecenie znalezienia („обыскать”) lub wybrania („обратъ”) pewnych dóbr i wprowadzenia w nich¹¹³. Dokumenty *B'* zawierały zaś **szczegółowy opis nadanych majątków: imiona obdarowanych osób oraz nazwy nadanych ziem** (nie należy ich mylić z formułami pertynencyjnymi)¹¹⁴.

Dyspozycja tych dokumentów pozwala ustalić status *B'*. Jest ona identyczna z dyspozycją *B5*. W dyspozycji dokumentów *B'* brakowało wyraźnego określenia statusu prawnego nadanego majątku, tj. pełnego i szczegółowego wskazania odbiorców i spadkobierców, terminów nadania, składników majątku i praw do dysponowania nim. Wspomniano o nich pośrednio z odniesieniem do warunków nabycia dóbr i dokumentów potwierdzających to nabycie.

¹⁰⁶ LM. Kn. 5, nr 121, s. 88 (1496 r.); nr 146, s. 96 (1496 r.); nr 182, s. 113 (1498 r.); LM. Kn. 8, nr 162, s. 167 (1506 r.); nr 166, s. 169 (1506 r.); nr 275, s. 229 (1507 r.); nr 341, s. 271 (1508 r.); nr 460, s. 338 (1509 r.); nr 600, s. 440 (1511 r.); LM. Kn. 9, nr 187, s. 161–162 (1511 r.); nr 208, s. 172–173 (1516 r.); nr 252, s. 195 (1511 r.); nr 260, s. 196 (1511 r.); LM. Kn. 10, nr 93, s. 94 (1521 r.); LM. Kn. 12, nr 22, s. 132 (1522 r.); nr 34, s. 139–140 (1522 r.); nr 202, s. 232 (1523 r.); nr 205, s. 233 (1523 r.); nr 312, s. 289 (1524 r.); nr 436, s. 354 (1525 r.); nr 439, s. 357 (1525 r.); nr 467, s. 373 (1525 r.); nr 552, s. 428–429 (1525 r.); nr 618, s. 475 (1526 r.); nr 660, s. 505 (1527 r.) i in.

¹⁰⁷ LM. Kn. 6, nr 120, s. 114 (1495 r.).

¹⁰⁸ LM. Kn. 6, nr 238, s. 164–165 (1497 r.).

¹⁰⁹ Np.: LM. Kn. 12, nr 298, s. 281–282 (16 II 1524) i LM. Kn. 14, nr 870, s. 375–376 (18 VI 1527); LM. Kn. 12, nr 279, s. 273–274 (1 X 1524) i nr 552, s. 428–429 (14 X 1525).

¹¹⁰ LM. Kn. 12, nr 629, s. 482.

¹¹¹ LM. Kn. 12, nr 659, s. 505.

¹¹² Np.: LM. Kn. 9, nr 29, s. 92 (1512 r.); zob. też LM. Kn. 12, nr 33, s. 139 (1522 r.); nr 235, s. 249 (1523 r.); LM. Kn. 224, nr 412, s. 343 (1529 r.).

¹¹³ LM. Kn. 9, nr 29, s. 92 (1512 r.); LM. Kn. 12, nr 33, s. 139 (1522 r.); nr 235, s. 249 (1523 r.); nr 279, s. 273–274 (1524 r.); nr 298, s. 281–282 (1524 r.); nr 629, s. 482 (1527 r.).

¹¹⁴ LM. Kn. 12, nr 552, s. 428–429 (1525 r.); nr 659, s. 505 (1527 r.); LM. Kn. 14, nr 870, s. 375–376 (1527 r.); nr 876, s. 378–379 (1527 r.); nr 921, s. 402 (1529 r.) i in.

Dokumenty wielofunkcyjne

Spostrzeżenia na temat zawartości produkcji dokumentalnej wychodzącej z kancelarii wielkksiążęcej pozwalają na wyodrębnienie osobnej grupy dokumentów, które łączyły w sobie jednocześnie informowanie urzędników lokalnych o nadaniu i „potwierdzeniu”, a także informowanie tych urzędników o nadaniu i „przekazaniu listu” do odbiorcy. Umownie określe ją jako C. Ich specyfika polegała na tym, że zawierały inskrypcję, której adresatem były władze lokalne, a także 1) formuły o „potwierdzeniu” lub 2) wiadomość, że gospodar „dał” lub „pozwolił” nabyć bądź „dzierżyć” posiadłość, „dopuszcili” do niej, itp., lub 3) formułę „dać list”¹¹⁵.

Wyróżnia się kilka ich typów, które odpowiadają pewnym typom listów-potwierdzeń i grup dokumentów.

C1 odpowiada B3, których dyspozycja zawiera informację o odbiorcach i spadkobiercach, terminach nadania oraz składnikach majątku lub praw do dysponowania (jedno z dwóch)¹¹⁶.

C2 odpowiada B4, których dyspozycja zawiera jedynie informacje o odbiorcach i spadkobiercach oraz terminach nadania. Składniki majątku i prawa do dysponowania są często podawane pośrednio, a mianowicie poprzez odniesienie do warunków nabycia dóbr (i dokumentów, które potwierdzały to nabycie)¹¹⁷.

C3 odpowiada B5, których dyspozycja nie zawiera wyraźnego określenia odbiorców i spadkobierców, terminów nadania, składnikach majątku i prawach do dysponowania. Są one przedstawione pośrednio z powołaniem się na warunki nabycia dóbr wskazanych w narracji (i dokumentów, które potwierdzały to nabycie)¹¹⁸.

C4 odpowiada dokumentom grupy A¹. Przypominam, że w ich narracji odnotowano, że odbiorca prosił o **nadanie** mu majątku lub o **zezwoenie** mu na nabycie dóbr bądź o **dopuszczenie** go do nich itp. (czasami narracja nie występowała). Dyspozycja z reguły wskazywała, że gospodar **naadał** lub **zezwoił** na nabycie bądź **dzierzenie** majątku, na **dopuszczenie** do niego itp. Ten typ zawiera informacje o terminach nadania i spadkobiercach, ale nie zawsze. O składnikach majątku i prawach do dysponowania wspomina się pośrednio z powołaniem się na warunki nabycia dóbr określonych w narracji¹¹⁹.

C5 odpowiada dokumentom z grupy B¹. Jak zauważono powyżej, w dokumentach tej grupy stosowano formuły, zgodnie z którymi odbiorca prosił o danie mu **listu na nabyte dobra** lub o to, aby „на то дали нашъ листъ” („daliśmy na to nasz list”), a gospodar **dał mu list**. W dyspozycji C5 brakowało pełnego i szczegółowego wskazania odbiorców i spadkobierców, terminów nadania, składnikach majątku i prawach do dysponowania. Są one wymienione pośrednio w odniesieniu do warunków nabycia dóbr i dokumentów potwierdzających to nabycie¹²⁰.

Dokumenty grupy C są najmniej liczne. Ich pochodzenie wymaga osobnego opracowania. Można jednak zauważyć, że stosunkowo duża część tych dokumentów była adresowana do namiestnika (wojewody) smoleńskiego. W związku z tym można domniemywać, że wystawiając te dokumenty poddanym z odległych regionów, władze starały się zmniejszyć liczbę procedur koniecznych do „potwierdzenia” nadanych majątków.

¹¹⁵ A.I. Gruša, *Krizis doveriâ?*, s. 197.

¹¹⁶ Np.: LM. Kn. 5, nr 220, s. 136–137 (1499 r.); nr 569, s. 385 (1506 r.); LM. Kn. 6, nr 218, s. 155 (1497 r.); LM. Kn. 9, nr 182, s. 159 (1511 r.); nr 193, s. 164 (1511 r.); nr 194, s. 164–165 (1511 r.) i in.

¹¹⁷ Np.: LM. Kn. 5, nr 120, s. 87–88 (1496 r.); nr 190, s. 117 (1499 r.); LM. Kn. 6, nr 85, s. 102 (1494 r.); nr 86, s. 102 (1494 r.); nr 429, s. 258 (1501 r.); nr 430, s. 258 (1501 r.); LM. Kn. 9, nr 141, s. 139 (1514 r.); nr 279, s. 202 (1514 r.) i in.

¹¹⁸ Np.: LM. Kn. 5, nr 25, s. 49 (1494 r.); nr 29, s. 50 (1494 r.); nr 39, s. 54–55 (1494 r.); nr 114, s. 86 (1495 r.); nr 130, s. 90–91 (1496 r.); LM. Kn. 6, nr 201, s. 147 (1496 r.); LM. Kn. 9, nr 74, s. 111 (1511 r.); nr 276, s. 201 (1514 r.); LM. Kn. 12, nr 352, s. 308 (1524 r.) i in. Czasami może być wskazany skład nieruchomości: LM. Kn. 5, nr 192, s. 118 (1499 r.).

¹¹⁹ Np.: LM. Kn. 6, nr 146, s. 124 (1496 r.); nr 162, s. 131 (1496 r.); nr 235, s. 163 (1497 r.); nr 259, s. 175 (1498 r.).

¹²⁰ Np.: LM. Kn. 9, nr 28, s. 92 (1512 r.); nr 59, s. 104 (1511 r.); nr 608, s. 335–336 (1517 r.); LM. Kn. 12, nr 15, s. 128 (1522 r.); nr 76, s. 163–164 (1522 r.); nr 149, s. 201 (1523 r.); nr 174, s. 217 (1523 r.); nr 251, s. 259 (1523 r.); nr 257, s. 261–262 (1523 r.); nr 263, s. 264 (1523 r.); nr 270, s. 268–269 (1523 r.); nr 310, s. 288 (1524 r.); nr 531, s. 416 (1525 r.). Dyspozycja C5 może jednak czasami określać spadkobierców i terminy nadania, np.: LM. Kn. 12, nr 101, s. 176 (1522 r.); nr 208, s. 234–235 (1523 r.).

Po przedstawieniu danych na temat rozpatrywanych rodzajów dokumentów i ich typów w tabeli, można zauważyć pewną regularność w stosowaniu m.in. takich komponentów formularza jak promulgacja i koroboracja.

Tabela. Skład komponentów formularza i formuł

	A	B					A'	B'	C					
		1	2	3	4	5			1	2	3	4	5	
		„Potwierzeniowy” list												
		„Przywilej”												
Inskrypcja	+	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	
Arenga	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Promulgacja	-	+	+1	+2	-3	-	-	-	-	-	-	-	-	
Formuły o „potwierzeniu”	-	+	+	+	+	+	-	-	+	+	+	-	-	
Informacje o składzie odbiorców i spadkobierców	-	+	+	+	+	-	+4	-	+	+	-	+3	-	
Informację o terminach nadania	-	+	+	+	+	-	+4	-	+	+	-	+3	-	
Informacje o składzie majątku	-	+	+	+3	-	-	-	-	+	-	-	-	-	
Informacje o prawach do dysponowania	-	+	+	+3	-	-	-	-	+	-	-	-	-	
Koroboracja	-	+	+	+	+1	-	+2	-1	+	+3	-	+1	-	

Legenda: 1 – z reguły, 2 – często, 3 – nie zawsze, 4 – rzadko.

Wnioski

Przedstawiony materiał pozwala na wyciągnięcie następujących wniosków. Dokumenty kancelarii wielkiego księcia litewskiego dotyczące nadań ziemskich charakteryzują się dużą różnorodnością. Do formalizacji tych nadań wykorzystywano co najmniej pięć rodzajów dokumentów, a dwa z nich miały po pięć typów.

Dwa rodzaje zajmowały czołowe pozycje pod względem aktywności wykorzystania: list-zawiadomienie i list-potwierdzenie, którego pierwsze trzy typy (a być może także czwarty) nazywano „przywilejem”. Główną funkcją przywileju było ostateczne zatwierdzenie nadanego posiadania właścicielowi. Osiągnano to poprzez przeniesienie do formularza przywileju informacji, które podkreślały status prawny nadanego majątku i jego odbiorcy. Obejmowały one dane dotyczące odbiorców i spadkobierców, terminów nadania, składników majątku i praw do dysponowania. Należy podkreślić, że artykuły, zdania i zwroty formularza, które zawierały powyższe informacje, nie były stereotypowe – miały poważną wagę prawną. Pod względem tej funkcji przywileje były identyczne z dokumentami C1.

List-zawiadomienie (dokumenty z grupy A) nie miał statusu przywileju, jego pochodzenie należy wiązać z jedną z procedur nadania ziemskiego.

Dokumenty z grupy A' stanowiły, jak się wydaje, jedną z historycznych form przywileju. Dokumenty te, podobnie jak dokumenty z grup B', C2, C3, C4, C5, były tymczasowymi, pośrednimi formami zatwierdzenia nadanego majątku. Można śmiało powiedzieć, że po wystawieniu dokumentów z grup A, A' i B' zazwyczaj następowało wystawienie przywileju.

Inną rzeczą jest to, że poddani przez długi czas mogli posiadać jedynie dokumenty A, A' i B', posługując się nimi jako uzasadnieniem praw własności¹²¹. W takim przypadku ryzykowali utratę posiadania.

¹²¹ Np.: LM. Kn. 12, nr 637, s. 487 (1527 r.) i in.

Nie zawsze jednak do tego dochodziło, zwłaszcza w warunkach obowiązywania zasady „давности” („przedawnienia”). Zasada ta legitymizowała prawo do majątku w warunkach jego długotrwałego znajdowania się w rękach faktycznego właściciela i braku roszczeń ze strony innych osób¹²².

Nie jest jasne, jaki status miał B5. Jego ustalenie pozostaje w sferze postulatu badawczego.

Privileges and other Ruthenian documents of the grand dukes of Lithuania, which served as a formal and legal sanction of land grants (from the 1480s to the first third of the 16th century)

Summary: This article aims to conduct a formal-legal classification of Ruthenian documents related to land grants by the grand duke of Lithuania from the 1480s to the first third of the sixteenth century, clarifying the procedure of these grants, and defining the formal differences between notification and confirmation documents. The following conclusions are made: the products of the grand duke's chancery, which concerned land grants, are characterised by great diversity. At least five kinds of documents were used to formalise these grants, and two of them had five types each. Two kinds of documents occupied the leading positions in terms of active use: notification and confirmation documents. Three types of confirmation documents were referred to as “privilege”. The primary function of privilege was to secure the granted possession to the owner. This was achieved by transferring to the form of the privilege the information that emphasised the legal status of the granted possession and the recipient of the possession. This information included data on the recipients and heirs, the terms of the grant, the structure of the possessions and the rights of disposal. The articles, sentences and wordings of the form, which contained the above data, had profound legal significance.

Nota o autorze: Aliaksandr Hrusha – dr hab., profesor w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk. Specjalizuje się w badaniach nad kulturą pisma i prawa, paleografii cyrylicy, dyplomatyce Wielkiego Księstwa Litewskiego na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych oraz edycji źródeł dokumentalnych.

Author: Aliaksandr Hrusha – PhD hab., professor at the Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences. He specialises in the study of writing culture and law, Cyrillic palaeography, diplomatics of the Grand Duchy of Lithuania at the turn of the Middle Ages and early modern period, and the editing of documentary sources.

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla
Polska Akademia Nauk
Rynek Starego Miasta 31
00-272 Warszawa
e-mail: ahrusha@ihpan.edu.pl

Bibliografia

Źródła drukowane

Akty, odnoszące się do historii Zachodniej Rosji, t. 2: 18-â i 32-â knigi zapisej Litovskoj metriki: *Metrika korolevy Bony*, oprac. D.I. Alekseeva, A.E. Belikov, A.A. Bondarenko, A. Petkevič, K. Petkevič, O.I. Horuženko, M.V. Šumilin, red. S.M. Kaštanov, Moskwa 2018

Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie, t. 3: 1432–1534, wyd. B. Gorczak, Lwów 1890

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 3 (1440–1498). Užrašymų knyga 3, oprac. L. Anužytė, A. Baliulis, Vilnius 1998

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 4 (1479–1491). Užrašymų knyga 4, oprac. L. Anužytė, Vilnius 2004

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5, oprac. A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius, Vilnius 2012

¹²² A.I. Gruša, *Krizis doveriâ?*, s. 73–75.

- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6*, oprac. A. Baliulis, Vilnius 2007
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7 (1506–1539). Užrašymų knyga 7*, oprac. I. Ilarienė, L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius 2011
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga 8*, oprac. A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius, Vilnius 1995
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518). Užrašymų knyga 9*, oprac. K. Pietkiewicz, Vilnius 2002
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 10 (1440–1523). Užrašymų knyga 10*, oprac. A. Banionis, A. Baliulis, Vilnius 1997
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 11 (1518–1523). Įrašų knyga 11*, oprac. A. Dubonis, Vilnius 1997
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12*, oprac. D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius 2001
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524–1529). Užrašymų knyga 14*, oprac. L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius 2008
- Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, oprac. S. Lazutka i in., red. S. Lazutka i in., Vilnius 1997
- Ruskaâ istoričeskaâ biblioteka, izdavaemaâ Imperatorskoû Arheografičeskoû komissieû*, t. 20: *Litovskaâ metrika*, t. 1, Petrograd 1903

Opracowania

- Âsinskij M., *Ustawnye zemskie gramoty Litovsko-Russkogo gosudarstva*, Kiev 1889
- Gruša A.I., *Krizis doveriâ? Poâvlenie i utverždenie pravovogo dokumenta v Velikom Knâžestve Litovskom (konec XIV – pervaâ tret' XVI v.)*, Moskva–Sankt-Peterburg 2019
- Historyčny sloŭnik bielaruskaj movy*, t. 17: *Liesničij – Miestskij*, red. A.M. Bulyki, Minsk 1998
- Horoškevič A.L., *Žalovannye gramoty Litovskoj metriki konca XV veka i ih klassifikaciâ*, w: *Istočnikovedčeskie problemy istorii narodov Pribaltiki*, red. A.K. Biron i in., Riga 1970, s. 47–74.
- Jablonskis K., *Lietuvos rusiškujų aktų diplomatika*, w: tenże, *Istorija ir jos šaltiniai*, red. V. Merkys, Vilnius 1979, s. 219–296
- Kosman M., *Dokumenty lacińskie wielkiego księcia Witolda*, „Archeion”, 51, 1969, s. 73–89
- Kosman M., *Dokumenty wielkiego księcia Witolda*, St. Źródł., 16, 1971, s. 139–169
- Pietkiewicz K., *Dokument ruski w kancelarii litewskiej Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506)*, w: *Litwa i jej sąsiedzi od XII do XX wieku. Studia ofiarowane prof. dr. hab. J. Ochmańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. G. Błaszczuk, A. Kijas, Poznań 1994, s. 65–86
- Pietkiewicz K., *Uwagi o dokumencie lacińskim w praktyce kancelarii litewskiej Aleksandra Jagiellończyka*, w: *Praeities pēdsakais. Skiriama prof. daktaro Z. Kiaupos 65-mečiui*, red. E. Rimža i in., Vilnius 2007, s. 119–134
- Pietkiewicz K., *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Poznań 1995